

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Історичний факультет
Кафедра історії стародавнього світу та середніх віків

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА
до дипломної роботи
бакалавра
на тему: “Катаризм Окситанії та його вплив на політику
Римо-католицької церкви”

Виконав: студент IV курсу
денної форми навчання
напряму підготовки (спеціальності)
032 - історія та археологія
Бузіашвілі Георгій Гочайович

Керівник: доктор історичних наук,
професор Каріков Сергій Анатолійович

Рецензент: доктор історичних наук,
професор Сорочан Сергій Борисович

Харків – 2023

Зміст

Вступ	2
Розділ I. Сутність катаризму та структура громад	15
1.1 <i>Формування катаризму та теорії виникнення</i>	16
1.2. <i>Основні духовні засади катарів</i>	22
1.3. <i>Організація громад "добрих християн"</i>	27
Розділ II. Хрестовий похід на теренах Окситанії (1209-1229)	30
2.1 <i>Привід до Альбігойського хрестового походу</i>	30
2.2 <i>Вступ армії хрестоносців в Лангедок і завоювання 1209-1213 рр.</i>	32
2.3 <i>Втручання короля Арагону у 1213 р. і контрнаступ Раймунда VI і Раймунда VII в 1215-1225 роках</i>	39
2.4 <i>Втручання королів Франції в 1225-1229 роках</i>	47
Розділ III. Діяльність інквізиції проти катарських громад	52
3.1 <i>Формування та розвиток Середньовічної інквізиції на території Лангедоку</i>	52
3.2 <i>Останні осередки опору катарів</i>	63
Висновок	73
Список використаних джерел та літератури	75
Резюме	81

Вступ

Актуальність теми дослідження визначається необхідністю аналізу катаризму як самостійної релігійної течії, що в епоху Високого Середньовіччя мала можливість стати альтернативою католицизму в умовах стрімкого збільшення кількості віруючих, а так само як фактора радикалізації політики Римської церкви та інституту папства в цілому.

Об'єкт дослідження – феодальне суспільство на теренах Окситанії в умовах поширення катарської єресі.

Предмет дослідження – політичні й ідеологічні механізми, що були впроваджені і втілені представниками світської влади та Римо-католицької церкви проти катарських громад Окситанії та їх патронів.

Хронологічні межі охоплюють період із середини XII до кінця XIII століття. Нижня хронологічна межа зумовлена появою перших відомостей про катарські громади на території Лангедоку. Верхня межа визначається завершенням "гарячої фази" гонінь єретиків з боку Римської церкви. З метою розкриття проблеми формування катаризму нами також розглянуто окремі події періоду, що виходить за рамки нижньої хронологічної межі дослідження.

Територіальні межі дослідження охоплюють місцевість, що була основним центром поширення катарського вчення – історичну область Окситанію, з її культурно-політичною столицею містом Тулуза.

Історіографічний огляд. Дослідження єретичних вчень є об'єктом не лише історичної науки, а й релігієзнавства. Тому, вивчаючи історіографію питання, нам варто систематизувати праці дослідників за темами і напрямками вивчення проблеми. Так, ми можемо виділити істориків-медієвістів, переважно французького походження, які займалися дослідженням насамперед вітчизняної історії; істориків, які спеціалізуються на дослідженні християнської церкви і займаються вивченням інквізиційних трибуналів на території Окситанії; істориків церкви, переважно протестантських, характер

робіт яких був вкрай ангажований, оскільки однією з головних цілей їх дослідження була дискредитація інституту папства. Саме останні були першовідкривачами теми нашого дослідження на науковій ниві.

Перше повноцінне дослідження катарської єресі було видано у 1849 р. протестантським богословом Карлом-Гільйомом Шмідтом у 2 томах, у яких він представив нарис катарської догматики та загальну інформацію стосовно Альбігойського хрестового походу. Наступником Шмідта виявився вже французький протестантський священник Наполеон Пейра. Він у своєму двотомному дослідженні ставить за мету аргументувати потребу в секуляризації та поваленні монархій у Європі через призму Альбігойського хрестового походу та інквізиції як кривавих засобів боротьби з народним плюралізмом. До того ж, автор стверджував, що катаризм – протопротестантська течія християнства, майже не зважаючи на її дуалістичний характер [69]. Протестанські богослови часто плутали характер єресі, називаючи її то маніхейською, то гностичною.

До теми катарської єресі у другій половині XIX ст. зверталися такі дослідники інквізиції, як А. Арну (1869), Генрі Чарльз Лі (1888) [41; 42]. Праця Генрі Чарльза Лі "Історія інквізиції в середні віки", на думку майбутніх дослідників, є найбільш глибокою серед них. Вона складається з трьох томів, у яких послідовно проаналізовано походження та устрій інквізиції, її діяльність у різних християнських землях, конкретні випадки інквізиційної діяльності. Кожен том містить велику кількість архівних записів, частина яких була взята у колишнього секретаря іспанської інквізиції Х. А. Льоренте, який володів статистикою вироків інквізиторів. Лі дуже часто коментує джерела і перевіряє їх достовірність, на відміну від своїх попередників.

Дії домініканської інквізиції проти катарського руху вивчає французький дослідник Ів Досат [62; 63], що з 1950-х років провів численні

дослідження стосовно протоколів інквізиції, аналізуючи загальні тенденції та статистику діяльності раннього трибуналу.

Серед дослідників катаризму на початку ХХ ст. варто згадати російського історик М. Осокін, з наукової дисертації якого виникла монографія “Історія альбігойців та їх часу” [48], що була поділена на дві частини – від перших згадок про катарську єресь до смерті Інокентія III, та від створення перших інквізиційних трибуналів до повного завоювання Лангедоку Францією. Саме ця робота є однією з перших комплексних досліджень історії існування катаризму на теренах Окситанії та містить безліч корисних джерел.

Радянська історіографія щодо європейської інквізиції мала здебільшого ідеологічний характер. Так, дослідник І. Р. Григулевич, дотримуючись марксистсько-ленінської теорії, у праці «Інквізиція» (1970) [32] стверджував, що катаризм був своєрідною формою класової боротьби, в цілому характерною для середньовіччя та феодального світу, який мислив лише релігійними категоріями. Хоча теза стосовно мислення середньовічної людини є досить обгрунтованою, розуміння катаризму як суто класового феномену є доволі спірною думкою.

Найбільш плідний період дослідження катаризму припадає на середину – другу половину ХХ ст. Роботу Зої Ольденбург «Багаття Монсеґюра. Історія Альбігойських хрестових походів» [49], яка була опублікована в 1959 р., варто вважати одним із найбільш глибоких досліджень проблеми. Крім подій самого хрестового походу, автор аналізує політичні обставини в Європі в кінці XII ст., виникнення і діяльність інквізиції. Майже чверть роботи складають корисні додатки, уривки з документів, мапи. Ольденбург звертає увагу читача на події ХХ ст. навколо Монсеґюра, де тривалий час працював О. Ран – історик-археолог у складі експедиції СС, що шукала містичний Грааль.

До цієї ж теми звернеться французький дослідник Нелі Рене у праці “Катари. Святі єретики” (1972) [51]. В цілому, він, що був окситанцем за походженням, присвятив майже все своє життя вивченню поезії трубадурів та архівам Каркассона.

Під його впливом розпочала наукову діяльність Анн Бренон, яка присвятила її вивченню середньовічної єресі. Під її керівництвом у Каркассоні був створений дослідницький центр з питання дослідження катаризму, що був названий іменем Нелі Рене, а також науковий журнал “Heresis”. Два головних об'єкти її досліджень – структура катарської громади та аналіз історичних джерел, пов'язаних з єресями Окситанії. Так, у 1992 р. нею було видано монографію “Катарські жінки” [59], яка була присвячена вивченню становища жінки в громаді єретиків. Фундаментальною роботою А. Бренон є праця “Справжнє обличчя катаризму” (1988) [29], у якій наведено й узагальнено практично всі автентичні відомості про вчення.

Серед сучасних істориків катарського руху заслуговує на згадку Жан Дювернуа [64], який поставив під сумнів маніхейську теорію походження катарів. В цілому, саме Н. Рене, А. Бренон та Ж. Дювернуа розробили найбільш переконливу теорію виникнення ідеології катарів та змогли довести їх походження з Балканів через богомилів.

Вагомий внесок у вивчення громад Окситанії зробили представники школи “Анналів”, зокрема, Ле Руа Ладюрі, який у 1975 р. видав роботу “Montaillou, village occitan de 1294 à 1324” [39], присвячену дослідженню південнофранцузького села Монтайю. Основою джерельної бази стали записи єпископа Жака Пам'є, який став папою римським Бенедиктом XII. Ладюрі під час написання цієї роботи провів багато часу в архівах Тулузи та Каркассону, де на той час працювали також Бренон та Дювернуа. Його дослідження є одним з найбільш корисних при вивченні пізнього катаризму на теренах Окситанії.

До подій Альбігойської військової кампанії також звертались Роже Каратіні [38], Є. І. Майорова [46], однак складно назвати їх праці повноцінними дослідженнями. Хоча автори послідовно розглядають загальні принципи доктрини катарів, передумови хрестового походу, саму військову кампанію, їх праці мають науково-популярний характер. Водночас варто зазначити, що праця Каратіні має низку корисних додатків у вигляді листів та мап, які використано під час написання нашої роботи.

Більш змістовна праця Ж. Мадоль “Альбігойська драма і долі Франції”, яка була написана в 1979 році [45], висвітлює тему взаємовідносин між послідовниками ересі та духівництвом, роблячи акцент на доктринальності катаризму. До того ж, Мадоль ґрунтовно аналізує внесок катаризму у історичний процес єднання Північної та Південної Франції.

Серед вітчизняних дослідників ересі Окситанії варто виділити А. І. Погребенника, що написав дисертаційне дослідження “Духовно-світоглядні засади народно-релігійних рухів на півдні Франції у XII-XIV ст.” та низку статей за цією темою [50]. Хоча деякі твердження автора було піддано критиці медієвістами, заслуговує на увагу підкреслення ним наявності в катаризмі Окситанії рис народного руху, спрямованого проти папської влади. Також серед українських дослідників варто виділити Н. В. Дульнєву, яка приділяє увагу духовним засадам ідеології катаризму в контексті середньовічного богослов'я.

Аналіз джерел. Джерельна база дослідження представлена широким спектром наративних та юридичних документів. Проводячи типологізацію цих джерел, ми маємо змогу виділити певні групи: джерела, що мають антиєретичний характер, складені представниками католицького духівництва (теологічні трактати, агіографічні джерела, хроніки, епістолярії; папські були); джерела єретичного походження, представлені фрагментами трактатів, що дійшли до наших днів, а також піснями трубадурів; юридичні документи – протоколи інквізиції та церковного керівництва.

Варто розпочати аналіз джерельної бази з нарративних джерел, так як саме вони надають нам більшість інформації стосовно катаризму Окситанії. Вперше про досліджуваних нами єретиків-катарів свідчить абат з Штайнфельда Еверін, який допомагав з 1139 по 1143 рр. у єпископській інквізиції архієпископу Кельна. Він написав листа Бернару з Клерво, у якому досить детально описав релігійні уявлення єретиків, хоча у самому листі він використовував самоназву громади “добрі християни” [9]. Еверін детально передає ті свідчення, що він отримав під час допитів єретиків – їх обряди, традиції, ритуали та молитви, зазначаючи, що саме ці єретики є дуалістами та не визнають Старого Заповіту.

Приблизно у 60-70-х рр. XII ст. настоятель монастиря Святого Флоріана у Рейнській області Екберт з Шенау (1120–1184 рр.), пише антиєретичний трактат "Проповіді проти катароса", в якому автор називає громади в Бонні та Кельні терміном "катари" [17]. Цей теологічний трактат висвітлює крайній дуалізм єретичної секти. В цілому, ці два документи, хоч і не були створенні на теренах Окситанії, але дають змогу прослідкувати за поширенням руху єретиків-дуалістів зі сходу на захід. На підставі цього доцільно проаналізувати і джерела, що опосередковано відносять нас до ранньої історії катарів.

Згадки про східних катарів, яких у сучасній історіографії прийнято називати богомилами, містяться у єресборця X ст. пресвітера Козьми, що написав теологічну працю «Бесіда проти богомилів». Як і в більшості антиєретичних трактатів, автор у своїй бесіді полемізує з типовим богомилом, який наводить свідчення про свою віру, а автор із позицій канонічного християнства доводить хибність цієї релігійної традиції. Козьма стверджує, що першим єресіархом був священник Богомил, який жив у період царювання Петра I (927-969) в епоху Першого Болгарського царства. Як і окситанські катари, його послідовники заперечували Старий Заповіт та головні атрибути християнства – хрест, розіп'яття, заперечували догмат про

Трійцю, святість людини, ікони, будь-які Таїнства, окрім хрещення. Відзначає пресвітер так само і глибокий дуалізм громад, споріднений з маніхейцями та гностиками. [13]

Інший візантійський ересеборець Євфимій Зигавінос (~1050 - ~1122), який залишив свідчення про богомилів “Спростування богумільської ересі” [3], окрім встановлених Козьмою фактів стосовно релігійних традицій еретиків, намагається знайти витoki цієї течії. Так Євфимій наголошує на трьох предтечах утворення богомилства: павликіанстві, маніхействі, месаліанстві.

Джерела єретичного походження дійшли до нас у вигляді окремих уривків. Це не дивно, оскільки, окрім знищення єретичних громад, інквізитори займались також знищенням і їх літератури, що містила дуже небезпечні з позицій католицизму ідеї. А. Бренон виділяє 5 автентичних катарських джерел – два трактати та три ритуали. Самі трактати збереглися у вкрай фрагментарній формі. Перший, “Анонімний трактат” міститься в “Книзі проти маніхейів” священника Дюрана де Уеска (~ 1220), який дійшов до нас у формі класичного для середньовіччя жанру “бесіди проти...”.

Більш повним є інший трактат “Книга про два початки” [8], який був створений італійським теологом Джованні де Луджіо імовірно у середині XIII ст. у Флоренції. Бренон у ході критики названого джерела посилається на відомості колишнього єретика Райнерія Сакконі, який став інквізитором, та, імовірно, володів повним текстом трактату [28, с. 35-36]. Варто зазначити, що трактат явно написаний високоерудованим теологом, який знав діалектику Аристотеля і розрізняв платонічний світ ідей (створений добрим Богом) та матеріальний світ (створений злим Богом). На підставі цього ми можемо спростувати тезу багатьох дослідників про суто народний характер катаризму. Зміст цього джерела буде проаналізовано у наступному розділі нашого дослідження.

До найбільш важливих для вивчення Альбігойського хрестового походу джерел належать хроніки та поеми. «Пісня про хрестовий похід проти альбігойців» [5] є поемою, написаною староокситанською мовою учасником походу. Вперше текст пісні був виданий у 1837 р. всесвітньо відомим французьким філологом і істориком Клодом Фор'елем. Проте точніший переклад був виконаний знавцем староокситанської мови П. Мейєром у 1875 р. Поема розділена на дві частини, що представляють дві протилежні точки зору на описувані події. Перша частина поеми написана кліриком Гільємом із Тудели, який у першій лессі називає своє ім'я і наводить деякі біографічні довідки про себе; другий автор не відомий. У першій частині (131 лесса, 2772 вірші) описуються події з 15 січня 1208 р., від вбивства на берегах Рони тулузьким дворянином папського легата П'єра де Кастельно, до 1213 р.; автор у своїх лессах підтримує хрестоносців. Друга частина (6810 віршів, 83 лесси), написана анонімом, оповідає з 1213 по 1219 роки, і за змістом стає зрозуміло, що автор дотримується еретичних ідей; розповідь уривається на моменті третьої облоги Тулузи під проводом короля Франції Людовика VIII. Думки авторів на рахунок походу докорінно відрізняються: Гільєм вважає своїх супротивників небезпекою для всього християнського світу, тоді як автор другої частини вважає, що причиною хрестового походу є бажання Філіпа Августа приєднати до своїх володінь Тулузу. Однак варто зазначити, що обидві сторони вважають графа Раймунда VI католиком, який опинився в оточенні еретиків і діє під їх впливом. Ця поема є яскравим прикладом середньовічної куртуазної літератури, яка була в пошані серед окситанських та прованських трубадурів.

Сама творчість трубадурів під час Альбігойської війни теж є важливим історичним джерелом – твори трубадурів Гільєма Фігейра та Пейре Карденаля передають загальний настрій мешканців Півдня Франції стосовно політики Римо-католицької церкви. Так, твори "Сирвент складу..." [6] та

«Хоть клирик ядовит...» [12] вкрай негативно критикують Інокентія III та Григорія IX за розв'язання кривавої війни проти вірних християн Тулузи.

Події Альбігойської війни були детально зафіксовані у двох хроніках. Перша хроніка, "Histoire de l'hérésie des Albigeois" [19] була складена ченцем монастиря Шартрської єпархії П'єром де Во-де-Серне. Він, так само як і Гільєм з Тудели, брав участь у поході проти альбігойців, події якої відносять нас до 1212-1218 років. Саме на основі порівняння хроніки П'єра де Во-де-Серне та "Альбігойської пісні" медієвісти змогли реконструювати військову кампанію хрестоносців, оскільки обидва автори були очевидцями більшості подій. "Хроніка" П'єра де Во-де-Серне містить і низку листів, серед яких слід згадати лист Фолькета Марсельського до папи Інокентія III, написаний у 1215 р., в якому описуються події в Тулузі і причетність великих феодалів до ересі, а також листування короля Арагону Педро II з учасниками Латеранського собору.

Також варто розглянути й іншу хроніку "Альбігойська історія" (або ж "Історія Альбігойської війни") Гільома де П'юїлорана (1200-1274), католицького клірика з Тулузи при графові Раймунді VII [20]. Час її написання орієнтовно охоплює середину XIII ст. Хоча автор, на відміну від П'єра де Во-де-Серне та Гільєма з Тудели, не брав участь у хрестовому поході та інквізиції, саме з його праці ми дізнаємося про останні роки хрестового походу (1220 – 1229 рр.), та діяльність перших інквізиційних трибуналів у Тулузі.

Серед юридичних документів, пов'язаних з темою дослідження, насамперед слід виділити офіційні положення третього пленарного засідання Четвертого Латеранського собору (11 листопада - 14 грудня 1215 г.), на якому були проголошені 70 канонів, багато з яких вирішували питання пов'язані з євреями і єретиками в Європі [17]. Особливо важливим є третій канон "Про єретиків", відповідно до якого папа Інокентій III засновує інквізицію як додатковий спосіб боротьби з катарами, а також виникло

підґрунтя для створення двох чернечих орденів, заснованих кастільцем Домініком де Гусманом і тосканцем Франциском Ассізьким.

Була папи Інокентія IV "Ad extirpanda" [14] стала продовженням політики його попередника Інокентія III щодо єретиків. "Ad extirpanda" була підписана 15 травня 1252 р. після ряду погромів катарів на Півдні Франції. Постанова масово легітимізувала тортури проти єретиків, які раніше застосовувалися як крайній захід. Цей указ практично розв'язував руки інквізиторам і мав великий вплив на подальшу діяльність європейську інквізицію. "Ad extirpanda" офіційно була скасована лише в 1816 році папою Пієм VII.

Трактат "Practica Inquisitionis heretice pravitatis" Бернара Гі [16] став настільним керівництвом для інквізиторів. Хоча інквізитори мали освіту в галузі теології і могли ідентифікувати єретиків за їх ідеями, вони ще не мали емпіричного досвіду. Керівництво Гі складалося з п'яти частин: перші три були формулярами, надаючи шаблони, які мали використовуватися для виголошення вироків під час «загальних проповідей», а четверта відтворювала документи, що викладали та підтверджували повноваження інквізитора. П'ята книга («De modo, arte et ingenio inquirendi et examinandi heretics, credentes et complices eorumdem») надавала інформацію про віровчення катарів, вальденсів, апостоликів, євреїв, а також методи допитів для кожної групи. Посібник був заснований на практичному досвіді Бернара Гі, але він також багато в чому спирався на твори інших інквізиторів («Tractatus de diversis materiis predicabilibus» Стівена Бурбона і «De inquisitione Hereticorum» [7] Давида з Аугсбурга). Шість рукописів збереглися в архівах Тулузи, Бібліотеки Ватикану, Британського музею та Національної бібліотеки в Парижі. Перше друковане видання було опубліковано в 1886 р., коли текст праці Гі був перекладений французьким єпископом Бове Марі-Жан-Селестен Дуге.

Серед джерельної бази нашого дослідження важливе місце посідають протоколи інквізиції. Документи інквізиції, в цілому, є унікальним видом юридичних документів, що мали особливу структуру. Так, кожен протокол починається з дати, основних відомостей про людину що допитують, далі йдуть свідчення проти підозрюваного в ересі, або безпосередньо допит самого єретика. Сам допит починається з клятви свідка чи єретика говорити лише правду – після того, як він викладе всю інформацію добровільно, з боку інквізитора слідує низка уточнюючих питань з метою розкрити провину не тільки єретика, а й його соратників. Далі слідував шаблон із перерахуванням усіх інквізиторів, свідків та емісарів, що брали участь у розслідуванні. Завершує кожен протокол вердикт: або виправдувальний, що було вкрай рідко, або призначенням покарання – від епітімі до автодафе. Так само, якщо допитуваний щось приховував, або у нього з'явилася нова інформація, до протоколу дописувалася актуальна дата і нова інформація [54, с. 147].

Серед важливих протоколів, що охоплюють хронологічні рамки нашого дослідження, слід виділити протоколи інквізитора Бернара де Ко, який брав участь у суді над єретиками з 1245 до 1253 рр. [21]; у них міститься близько п'яти тисяч свідчень як проти катар, так і вальденсів. Протоколи інквізиції періоду з 1273 по 1280 р. містять імена щонайменше 90 єретиків, переважно катарів, провину яких церква вважала доведеною [25]. Окрім офіційних документів інквізиції, свідчення проти катарів зустрічаються також у згаданому вище керівництві Бернара Гі. Таким чином, джерельна база постає широкою і загалом достатньою для вирішення дослідницьких завдань.

Мета дослідження: визначення політики Римо-католицької церкви в умовах поширення єретичного вчення катаризму, що постало фактором радикалізації політики папства щодо ересей.

Завдання дослідження. Для реалізації мети дослідження були визначені наступні завдання:

- Проаналізувати термінологію стосовно дуалістичних громад Окситанії та розкрити проблему формування катарської єресі;
- Визначити основних релігійних засад катаризму (догматика, космогонія та обряди);
- Схарактеризувати структури та ієрархії громад катарів;
- Розкрити основні напрями політики Римо-католицької церкви (у вигляді хрестового походу та інквізиції щодо єретиків-катарів Окситанії).

Методологія та методи дослідження. У ході дослідження нами було використано як загальнонаукові методи і підходи, так і джерелознавчі методи історичного дослідження. До першої групи належить критичний аналіз, на підставі якого ми проаналізували відомості представників середньовічного духовенства шляхом виявлення упередженості та заангажованості супротивників катаризму; проблемний підхід для виявлення причин і передумов радикалізації політики папства щодо єретичних громад в Окситанії; а також метод синтезу, що сприяє зіставленню даних з історичних джерел з метою відтворення суперечливих подій історичної дійсності. Джерелознавчий принцип герменевтики сприяв інтерпретації відомостей хроністів, а також визначенню контексту створення певних джерел. Усі наведені вище підходи були використані спільно з хронологічним підходом з метою послідовного, закономірного вивчення та викладу матеріалу дослідження.

Наукова новизна дослідження полягає у встановленні історичного впливу катаризму на подальшу політику Римської церкви стосовно єретиків в цілому. У вітчизняній історіографії ХХ ст. під впливом марксистської теорії єретичні громади Окситанії тривалий час розглядались як вияв народно-релігійного руху, що став наслідком боротьби з пануючою феодальною

системою. Однак у ході дослідження визначені фактори, що спростовують цю теорію виходячі з аналізу взаємовідношень катар з феодалною верхівкою Окситанію. Окрім того, акцентована увага на ролі катаризму у процесі консолідації та уніфікації територій Півдня та Півночі Франції у процесі формування єдиної монархічної держави.

Апробація дослідження. Проблематика Альбігойського крестового походу 1209–1229 років була відображена у вигляді доповіді під час засідання наукового семінару молодих вчених “Ad Fontes”, присвяченому контексту війн та військових протистоянь античної та середньовічної епохи, що відбувся на кафедрі історії стародавнього світу та середніх віків Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна (20 квітня 2021 року). Питання зв'язку між розвитком університетів і поширенням еретичних ідей були розглянуті в доповіді на Всеукраїнській науково-практичній конференції курсантів, студентів та молодих вчених “Університет як феномен європейського суспільства. Філософські і соціокультурні аспекти університетської освіти” Національного університету цивільного захисту України (12 жовтня 2021 року), тези якої надруковані:

Бузіашвілі Г.Г. Середньовічні університети і еретичні рухи. *Традиції та новації університетської науки в часі і просторі культури: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції курсантів, студентів та молодих вчених.* Харків: НУЦЗ України, 2021. С. 92-93.

Розділ I. Сутність катаризму та структура альбігойської громади

Будь-якому релігійному вченню властиво мати певну специфіку – окремі конфесії, традиції та обряди. Добі Середньовіччя, коли католицька церква мала найсильніший вплив на населення Західної Європи, був притаманний суворий догматизм у питаннях віросповідання: папи проводять собори з метою встановлення нових канонів; відбуваються теологічні диспути щодо уточнення певних догм, сформованих у давнину; створюються певні виконавчі органи церкви, мета яких – нагляд за дотриманням мирянами релігійних догм та обрядів. З 1080 р. папи, починаючи з Григорія VII, вводять заборону на переклад Біблії на будь-яку мову, крім латині. Причиною тому було небажання Церкви дати можливість мирянам створювати неканонічні тлумачення біблійних фрагментів. Постає питання: чому політика середньовічної церкви передбачала тотальний контроль за віруючими? З погляду тогочасної церкви, мета такого суворого контролю визначалася потребою порятунку душі людини від лжевчень. Однак, дивлячись крізь призму часу, виникає новий наратив – боротьба з конкуренцією. Імовірно, найважливішим чинником такої радикальної політики духовенства стала боротьба з єрессю, особливо з єрессю катарів як вченням, що стало свого роду патогеном (адже, з погляду християнства, єресь – це духовна хвороба) для посилення методів боротьби з інакодумством. Анафеми і місіонерської проповіді з XI–XII ст. починають змінюватися на інквізицію, мета якої, якщо не переконати мирянина, який "збився з праведного шляху", то ліквідувати його. У цьому розділі ми маємо на меті визначити, що собою представляв катаризм і як це вчення склало конкуренцію всеосяжному впливу Римо-католицької церкви у середньовічній Європі.

1.1 Формування катаризму та теорії виникнення

Питання генезису учення катарів донині є каменем зіткнення для багатьох медієвістів. Як було зазначено в аналізі історіографії, серед дослідників довгий час переважала теорія про маніхейські витоки катаризму. При цьому, з ХІХ до середини 50-х років ХХ ст. медієвісти під час аналізу доктринальних особливостей катаризму посилалися на методичні рекомендації інквізиторів ХІІІ-ХІV ст., серед яких відомий борець з єрессю Бернар Гі та його ідейний послідовник Ніколас Еймеріх, які, описуючи катарські громади, застосовували термін “маніхейці”. Однак, Бернар Гі вказує також і самоназву єретиків – “добрі люди”, або “добрі християни”. [16, с. 241] У наступному підрозділі ми визначимо відмінність маніхейства від катаризму, проте насамперед потрібно розібратися з термінологією та витоками громади “добрих людей”.

Окрім протоколів священної інквізиції, про єретиків Окситанії писали хроністи – П’єр де Во-де-Серне [19], який безпосередньо брав участь у хрестовому поході проти єретиків, та Гільом де П’юїлоран [20]. Крім хроністів, слід виділити клірика Гільєма з Тудели, який також брав участь у хрестовому поході та написав поему «Пісня про хрестовий похід проти альбігойців» [5] староокситанською мовою. Хроністи ХІІІ ст. називають єретиків Окситанії терміном "альбігойці", оскільки, мабуть, вважали оплотом єресі місто Альбіжуа. Цей термін після закінчення хрестового походу не використовувався аж до середини ХІХ ст., коли відомий агіограф Жан-Батіст Анрі Лакордер у своїй роботі "Життя святого Домініка" [2] знову відновив цей термін. Також варто відзначити публікацію Клода Фор`еля «Пісні про хрестовий похід проти альбігойців» Гільєма з Тудели для широкої аудиторії у 1839 р. Сам термін "альбігойці" набув широкого розголосу серед істориків-аматорів і почав активно використовуватися публіцистами у ХХ ст. Тобто, даний термін не є самоназвою єретичної громади, що досліджується нами, і

майже не фігурує в історичних джерелах, на підставі чого в дослідженні ми намагатимемося уникати цієї назви, поширеної в художній літературі.

Перша згадка про катарів (грец. καθάρως — чисті) зустрічається ще в роботах видатного теолога Аврелія Августина, а саме у 38 розділі праці "Про ересі". Автор ототожнює кафарів (саме у такій формі найчастіше згадується ересь) з новаціанами, послідовниками Новата [15]. Дослідник катаризму Н. Осокін вважав кафарів "протокатарами", при цьому припускав, що основою даного вчення є маніхейство [48; с.49]. Однак, описуючи космогонію і доктрини кафарів, Августин нічого не згадує про той крайній дуалізм, що був властивий катарам високого середньовіччя, або ж маніхейцям. У свою чергу, ми можемо стверджувати, що кафари Августина нічого спільного з катарами не мають. Як було зазначено раніше, термін "катари" у перекладі з грецької означає "чисті", що є радше духовним позначенням еретичної громади, ніж самоназвою. Так, наприклад, у Септуагінті катари, тобто "чисті", часто застосовується до юдеїв як епітет, щоб підкреслити чистоту віри в Бога, тому робити припущення, що ересь катар згадується у Старому Заповіті, є абсурдним і анахроністичним. Ми схильні вважати, що одночасно безліч громад могло використовувати термін "чисті" щоб підкреслити правоту своєї віри, при цьому вважаючи себе справжніми християнами.

Яким же чином катаризм поширився у Європі, якщо дуалістичні секти переважали на Близькому Сході? Одним із найбільш ранніх дуалістичних вчень, що проникло до Європи, було павликіанство, яке виникло ще в доарабський період історії. Імовірно, першим ересіархом був Павло Вірменин. Відомо, що релігійно-філософське вчення павликіан сформувалося під впливом маніхейства і маздакізму які у той час були поширені на всьому Близькому Сході. Основою їх ідеології був крайній дуалізм, визнавали вони тільки Новий Заповіт, за винятком двох послань апостола Петра, Старий Заповіт еретики заперечували цілком. Вони також заперечували культ

Богородиці, церкву як установу та її обряди. [56, с. 158] Близько 820 р павликіани вперше виступають зі зброєю в руках проти Льва V і Михайла II, об'єднуючись з різними верствами експлуатованих мас і опозиційними угрупованнями під прапорами Фоми Слов'янина. З цього моменту павликіанський рух, що почався "з містики і ересі", переходить в форму "відкритого" збройного повстання. [40, с. 62] У 970 р. Іоанн Цимісхій зумів велику колонію павликіан поселити для охорони кордону близько Філіополя у Фракії, де їм була гарантована релігійна свобода. Секта, яку Віллардуен називає попліканами, продовжувала існувати в Фракії аж до початку XIII ст. [57, с. 558] Як ми бачимо, павликіани активно переселялись на територію Фракії, сучасної Болгарії, де, ймовірно, відбувається злиття з місцевими етнічними групами, підсумком якої стало формування нової релігійної течії - богомільства.

До наших днів практично не дійшли джерела, написані безпосередньо богомилами, однак, як у випадку з багатьма єретичними вченнями, найбільший пласт інформації про них можна вилучити з робіт їх противників – представників християнської церкви. Головним з ересборців у ту епоху був пресвітер Козьма, який створив у X ст. працю «Бесіда проти богомилів». У ній Козьма стверджує, що першим ересіархом був священник Богомил, який жив у період царювання Петра I (927-969) в епоху Першого Болгарського царства. Козьма зазначає, що єретики заперечували Старий Заповіт, головний атрибут християнства – хрест, і відповідно розп'яття, заперечували догмат про Трійцю, святість людини та свят (у тому числі неділю), ікони та будь-які обряди, окрім хрещення. Відзначає пресвітер так само і глибокий дуалізм громад, споріднений з маніхейцями та гностиками [13].

Дослідник історії Болгарського царства О. П. Каждан зазначає, що богомили з'явилися раніше періоду царювання Петра, оскільки ще за патріарха Феофілакта (початок X ст.) ересь мала великий вплив на антифеодальний рух [36, с. 85]. Дослідник не заперечує близькості космогонії

павликіан і богомилів, однак у дусі марксизму-ленінізму стверджує, що ця єресь зародилася суто в контексті пригнічення селян із боку феодальної верхівки та церкви.

Євфимій Зигавинос (~1050 - ~1122), візантійський богослов і єресеборець, вказує, що у витоків богомилства три течії: павликіанство, маніхейство і месаліанство [3, с. 159]. Дочка імператора Візантії Олексія I, Анна Комніна, описуючи в “Олексіаді” політику свого батька згадує єресіраха Василя, спаленого на іподромі приблизно 1110 року. Хоча Анна вважала, що богомили з'явилися під час правління її батька (1081–1118 рр.), при цьому вказує, що сама єресь утворилася в результаті злиття маніхейців (мабуть, за версією Анни маніхейці та павликіани – одна єресь), і, як до неї зазначав Євфимій, месаліанство [1, с. 419].

Болгарські історики Йордан Іванов і Димитр Ангелов, які належать до найавторитетніших дослідників у питанні богомилства, стверджували, що богомили стали вихідною точкою у формуванні катарів та патаренів. Так, наприклад, одне з основних джерел щодо космогонії, обрядів і структури громад богомилів – “Катарський требник”, написаний прованською мовою (на думку дослідників оригінал складено болгарською мовою, проте під час антифеодальних повстань було втрачено) [27, с. 55] Іванов зазначає, що загалом доктрини богомилів як “східних катарів” і катарів Провансу майже ідентичні, причому він вважає що дуалізм у східній традиції був помірнішим, ніж на заході. [27, с. 42] Хоча ця теорія була викладена майже сторіччя тому, вона все ще актуальна серед медієвістів і має багато послідовників.

Вперше про “західних” катарів згадує настоятель монастиря Святого Флоріана у Рейнській області Екберт з Шенау (1120–1184 рр.), який приблизно у 60-70-х рр. XII століття пише антиєретичний трактат “Проповіді проти катароса”, в якому автор називає громади в Бонні та Кельні терміном “катари”, при цьому приписує їм дуалізм [17]. Однозначно, катари влаштувалися на Рейнській землі ще на початку XII ст. Так у 1139 році

архієпископ Кельна почав проводити судовий розгляд стосовно єретиків-дуалістів, які за підсумками були страчені на багатті в 1143 році. Свідком цієї страти був абат Еверін з Штайнфельда, який написав листа Бернару з Клерво, у якому досить детально описав їх релігійні уявлення [9]. Слід зазначити, що Еверін не називає єретиків катарами, оскільки самі єретики вважали себе справжніми християнами.

Ми можемо припустити, що катари існували на території Священної Римської імперії і раніше, однак з моменту появи єпископської інквізиції їх, як і інші єретичні громади, почали регулярно фіксувати в межах єпархій. Церква на папері вже володіла організацією для пошуку і розкриття єретиків. Їй не вистачало здатних виконавців: єпископи були не в силах повністю контролювати свої єпархії. Марно цілий ряд пап робили спроби викликати їх ревності у міру того, як поширювалася єресь.

Від імені зборів прелатів, які в 1184 р. були присутні в Вероні на нараді Луція III і Фрідріха Барбаросси, папа, поступаючись наполяганням імператора і з схвалення єпископів, видав декрет, заснувавши єпископську інквізицію: було наказано всім єпископам і архієпископам відвідувати особисто або через помічників раз або два рази на рік обходити всі ті місця, в яких були підозри про наявність єретиків. Вони повинні були змусити дати клятву двох або трьох людей з гарною репутацією, або у випадку потреби зібрати всіх жителів, що б ті видали всякого хто міг підозрюватися в єресі. Завзяті єретики, які відмовляються зректися від єресі і повернутися в лоно Церкви після належної покути, а так само ті, хто знову впав у єресь після того як відрікся від неї, повинні були бути передані в руки світської влади, що б отримати заслужене покарання. [41, с.200]

За допомогою єпископської інквізиції було встановлено, що катарська єресь виходить далеко за територіальні рамки Рейнської землі. З життєпису святого Домініка де Гусмана стає відомо, що на території Лангедока катарська єресь має неймовірну підтримку як серед мирян, так і місцевої

знати: “У Лангедоку їм довелося бути свідками вражаючого успіху, який мала там альбігойська єресь. По прибутті в Тулузу, в якій вони повинні були провести всього одну ніч, Домінік зауважив, що їх господар - єретик” [2, с. 34]. Домінік вирішив залишитись на Півдні Франції, у передмісті Монпельє, і присвятити себе боротьбі з єрессю: “В той час в стінах Монпельє зібралися три людини, що зробили великий вплив на справи Церкви. Це були: цистерціанській монах Арнольд і монахи того ж ордену - Рауль і Петро де Кастельно. Папа Інокентій III призначив їх своїми легатами в провінціях Екса, Арля і Нарбони з повноваженням вершити все, що вони визнають за необхідне для викорінення єресі. Але їхня місія, яка тривала там вже більше року, була безуспішна. Граф Тулузи відкрито підтримував єретиків” [2, с. 37].

На підставі численних документів представників церкви, серед яких були діячі інквізиції, єпископи, хроністи, а так само нечисленних єретичних трактатів, що збереглися, ми можемо зробити наступні висновки: по-перше, термін “катари” застосовувався неодноразово церковними діячами для позначення різних єретичних груп, до того ж необов'язково дуалістичних (наприклад, катари (кафари) за відомостями Августина Блаженного – розкольницька група). Термін “альбігойці” є локальним, застосовуваний діячами хрестового походу 1209–1229 рр. та популяризований у середині ХХ ст. істориками-публіцистами. По-друге, ми встановили найактуальнішу теорію формування катарських громад на території Окситанії: серед сучасних дослідників досі точаться суперечки щодо маніхейського походження катар, проте ми з впевненістю можемо відзначити дуалістичний фундамент цієї єресі. Становлення катаризму у той формі, якою її описують інквізитори XIII ст., відбувалося поетапно, від дуалістичних груп Близького Сходу, за допомогою подальшого злиття павликіан Візантії та автохтонних етнічних груп на території Першого Болгарського царства (богомилів, у деяких джерелах - катарів). Наступний етап міграції східних катарів на захід досі під питанням – лише із встановленням єпископської інквізиції

духовенство почало активно виявляти дані громади на території Рейнської землі у 30–40-х рр. XII ст. Можливо, катари існували на території Священної Римської імперії і раніше, проте єретики вели непримітне життя серед звичайних мирян.

1.2 Основні духовні засади катарів

Насамперед варто осмислити вплив єретичного вчення на віруючих - чому саме аскетичне, з властивим йому крайнім дуалізмом вчення катарів для жителів Лангедока стало більш привабливим, ніж укорінене християнство, а точніше католицька церква (адже, як було зазначено, єретики вважали себе істинними християнами). Тому варто проаналізувати загальні риси догматики та космогонії катаризму.

Як було зазначено у попередньому підрозділі, джерел про доктринальну специфіку катаризму дійшло до наших днів дуже мало. Ситуація ускладнюється тим, що більшість джерел написано противниками єресі – членами інквізиції, які часто плутають вальденсів і катарів, приписуючи їм маніхейські основи. Інший рід джерел складений безпосередньо єретиками. Трактати катарів так само викликають певну проблему: більшість праць було вилучено та знищено інквізицією, а інформація, що дійшла до нас, є лише крихтою того релігійного життя, яке панувало серед громад "добрих людей".

Лист абата Еверіна святому Бернару з Клерво є одним із перших джерел які описують доктринальні особливості катаризму. Варто навести найважливіші фрагменти з документа та проаналізувати їх: "Вони кажуть, що вони самі - це Церква, тому що лише вони прямують до Христа; і що вони залишаються справжніми послідовниками апостольського життя, тому що вони не шукають нічого від світу і не володіють ні будинками, ні полями, ніяким сріблом... За трапезою їм заборонено молоко і всякі молочні продукти, і все, що походить від злягання. Про свої таїнства вони говорили

приховано; проте ясно визнали, що за своїм столом, кожен день, коли вони їдять, то, за прикладом Христа і апостолів, освячують Господньою молитвою свою трапезу і напої, як тіло і кров Христову. Вони публічно визнали також хрещення, але не водою, а вогнем і Духом, посилаючись на свідчення Іоанна Хрестителя, який хрестив водою і який сказав про Христа: «Він буде хрестити вас Духом Святим і вогнем» (Мт. 3, 11); ...» [9].

З цієї невеликої витримки може виникнути питання, наскільки вчення катарів може бути визначене як єресь, якщо віруючі виконували усі приписи, зазначені у Святому писанні? Зі слів Еверіна може здатися, що цілі величезні громади жили у святій бідності як апостоли, чи принаймні як канонізовані діячі ранньої Церкви. Однак слід приділити увагу твердженню, що саме громада добрих людей і є Церква. Термін “Церква” згадується абатом не як храмове спорудження, а як окремий соціальний інститут віруючих, який не перебуває у підпорядкуванні католицької церкви, і, відповідно, не підпорядковується ні догматиці, ні прямим вказівкам вищого духовництва, тобто папі. Такий стан справ був здатний призвести до краху інституту папства: Окситанія, одна з найбагатших областей Європи, маючи величезний людський ресурс, все більше і більше впадала в єресь, при цьому відмовляючись платити данину Римській церкви. Саме форсоване зростання кількості катарських неофітів, які відмовилися від підпорядкування Римській церкви, і стало причиною небувалих гонінь і винищення катарів.

На підтвердження цієї думки слід відзначити власний обряд ініціації серед катарських громад: “І про те, що таке хрещення через покладання рук практикувалося, вони приймаються демонструвати свідченням Луки, який в Діяннях апостолів, описуючи хрещення, коли Павла прийняв Ананія за приписом Христа, не згадує ні про яку воду, але тільки про покладання рук; і все, що вони зустрічають в Діяннях апостолів, так само як і в посланнях Павла, щодо покладання рук, то намагаються приписати до цього хрещення. А якщо хтось із них буде хрещений, вони називають його «обраним»,

кажучи, що він має владу хрестити інших людей і гідний за своїм столом освячувати тіло і кров Христову. Спочатку вони з числа тих, кого називають слухачами, через покладання рук приймають в віруючі; тоді ті можуть брати участь в їх молитвах, і якщо їх випробування будуть задовільні, то теж стають обраними. Про нашому хрещенні вони не піклуються....” [9].

Обряд покладання рук, який часто в роботах дослідників носить назву *Consolamentum* (з лат. заспокоєння, “*Consolament*” окситанською) – давній обряд ініціації, який зустрічається ще у Старому Заповіті; при цьому слід зазначити, що сам Старий Заповіт добрі християни повністю заперечували (крім законів Мойсея). Сам обряд супроводжувався читанням катарської Біблії, важливе місце у якій посідало Євангелія від Іоанна [29, с. 9].

За допомогою вищенаведеного джерела ми лише встановили певні нариси про катарів, які були відомі діячам церкви в період виявлення еретичних громад. Далі нам потрібно заглибитися в джерела, що дійшли до нас та написані безпосередньо самими катарами. Завдяки фундаментальним дослідженням А. Бренон ми можемо відзначити кілька джерел. Так, Бренон виділяє 5 автентичних катарських джерел, серед яких два трактати та три ритуали. Самі трактати дійшли до нас у вкрай фрагментарній формі – “Анонімний трактат” міститься в “Книзі проти маніхеїв” священника Дюрана де Уеска (~ 1220), в якому автор заперечує істинність дуалістичної космогонії катар; інше джерело – “Книга про два початки”, авторство якого приписують катарському єпископу Джованні де Луджіо. Бренон не сумнівається в його автентичності, вона посиляється на відомості колишнього еретика Райнерія Сакконі, який став інквізитором («Сума про катарів і леоністів») та володів повним трактатом [28, с. 35-36]. На щастя “Книга про два початки” дійшла до нас хоч і фрагментарно, але в більшому обсязі, ніж “Анонімний трактат”.

“Книга про два початки” широко цитована серед дослідників. Наведемо головні доктріальні положення катаризму. Автор трактату вказує,

що у світі існує два кардинально протилежні початки: якщо Бог є першоджерелом добра, то він не здатний творити зло; якщо він не здатний творити зло, значить існує першоджерело зла. Далі автор торкається питання діалектики: добро і зло рівні за природою. Усі творіння Бога мають бути доскональними, але оскільки людина стала грішною, а ангели впали з небес, зло здатне нарівні протистояти Богу. Першоджерелом зла, на думку катарів, не є внутрішня злість і гордіня як у звичайних християн, а окрема істота, злий Бог. Оскільки наш світ був створений добрим Богом, зло в ньому чужорідне, потойбічне. Також слід зазначити, що за роздумами Джованні де Луджіо зло проникає як в ангела так і в людину з однієї причини – наявність свободи волі [8]. Це положення суворо регламентувало дії катарів – відмова від насильства багато в чому визначила долю добрих християн, коли замість можливості збройного опору єретиків під час хрестового походу вони добровільно обирали мученицьку смерть на багатті.

Варто зазначити, що трактат явно був написаний висококваліфікованим теологом, який знав діалектику Аристотеля і розрізняв платонічний світ ідей (створений добрим Богом) та матеріальний світ (створений злим Богом). На підставі цього ми можемо відразу спростувати тезу багатьох дослідників першої половини ХХ ст. про суто народний характер катаризму, який був такий популярний у марксистському трактуванні.

Проте залишається важливим питання щодо витоків катарської думки. Як ми зазначали раніше, протоколи інквізиції часто у судових розглядах проти катарів називали їх маніхейцями. [16, с. 237-244] Таку саму тенденцію ми можемо зустріти щодо вальденсів, яких часто зараховували до добрих християн (швидше за фактом їхньої територіальної близькості). Як ми зазначали раніше, пресвітор Козьма та Євфимій називали богомилів (східних катарів) маніхейцями. Однак представники духовенства не наводять жодних порівнянь, посилаючись лише на дуалізм обох ересей. На цій підставі ми

можемо припустити, що термін “маніхеї” є узагальнюючим для всіх дуалістичних єресей, як у помірній, так і крайній формі.

Для підтвердження нашої концепції пропонуємо порівняти деякі особливості обох єретичних течій. Насамперед, слід торкнутися питання термінології космогоній обох релігійних вчень. Що маніхейство, що катаризм за своєю формою та суттю дуалістичні, лише з тією відмінністю, що головним джерелом для катар є Євангелія, а точніше, їх дуалістична інтерпретація. Маніхейці, у свою чергу, мають власний корпус літератури, що була складена Мані. Відразу зазначимо, що катаризм не має свого засновника, на відміну від маніхейства; при цьому обидві концепції припускають, що Ісус Христос є посередником між Богом світла та людьми. Трактати катарів, що дійшли до нас, не мають широкого арсеналу космічних термінів – поняття про еони, субстанції та архонти зустрічаються у маніхейців, що дає нам підставу зазначити віддаленість катаризму від гностичного маніхейства (але не повної відсутності подібності).

Відмінності зустрічаються і в соціальних аспектах обох релігій – так, катари заперечували будь-яку матеріальну атрибутику, диференціацію священнослужителів, образотворче мистецтво, на відміну від маніхейців, які мали чітку ієрархію духовенства та багату іконографію [52]. Хоча факторів відмінностей цих вчень ще багато, очевидним є сам факт – що катари не є маніхейцями, вони лише успадкували дуалістичну традицію Близького Сходу.

Визначивши характерні особливості догматики катаризму, ми маємо дати відповідь на сформульоване раніше питання – чому саме це вчення було таке популярне в Окситанії. Насамперед, слід врахувати духовний контекст цієї області – ще з розпаду Римської імперії більшість населення була аріанами, що заперечували триєдність Бога, загалом, як і катари. Тим більше, на південному заході цієї області розташовувалося королівство Арагон, щільно заселене євреями і маврами. Як бачимо, ця область була дуже

релігійно неоднорідна, що, імовірно, призвело до розвитку віротерпимості серед місцевого населення. Цей фактор буде більш детально розкритий у наступному розділі при аналізі політики Тулузького графства щодо нехристиянського населення. Важливим чинником зміцнення катаризму стала його доктринальна специфіка - аскетизм, шанування апостольської бідності і дотримання звичаїв раннього християнства, що і зробило представників цієї ересі вкрай непримітними серед звичайних мирян.

1.3 Організація громад "добрих християн"

Катаризм укоренився у межах Окситанії в рази міцніше ніж на території будь-якої іншої культурно-історичної області середньовічної Європи. Вище ми підкреслили, що з чинників цієї тенденції була природна толерантність місцевого населення до чужих релігій, т.я. Окситанія була важливим торговим вузлом, що пов'язує Апеннінський і Піренейський півострів з територією Франції. Відповідно, населення цієї області часто стикалося з іноземними купцями що мали інші релігійні погляди. Але на наш погляд значно важливіші справи були з феодалною знатю, яка якщо не сама належала до єретичних громад, то багато в чому підтримувала єретиків, які перебували у феодалній залежності від них.

Хроністи Альбігойського хрестового походу суворо вказували на причетність феодалної знаті якщо не у віросповіданні єретичного вчення, то в підтримці катарських громад. Так, Педро II Арагонський, який намагався виступити миротворцем в альбігойському конфлікті, вів активне листування з членами Лаворського собору. Як феодалний лорд, король був зобов'язаний вберегти своїх васалів, які принесли йому оммаж від переслідування з боку Римської церкви. Раймунд Роже Транкавель (віконт Альбі, Безье і Каркассона) а також Раймунд Роже де Фуа (граф Фуа і віконт Нарбонн) за словами прелатів були єретиками, при цьому сам Педро II стверджував, що його васали не мають відношення до катарів. [11] Альбігойський хрестовий

похід з приходом Симона де Монфора багато в чому став загарбницьким походом, під час якого боротьба з єретиками виступала лише як привід. Встановить факт приналежності феодальної аристократії до катаризму фактично неможливо, проте сам факт того, що графи Лангедока відмовлялися видавати катар хрестоносцям - історична даність. Слід зазначити, що причина такої поведінки графів залишається під питанням.

Встановивши факт існування патронату феодальних графів над єретиками, перейдемо до самої структури громади. Як історичні джерела, так і дослідники виділяють дві касти єретиків - миряни та "досконалі". Перша група віруючих не мала особливих відмінностей, вони намагалися дотримуватися віровчення катаризму і вели праведне життя, наскільки це можливо. Куди цікавіша друга група. У дослідженнях щодо досконалих катарів часто зустрічаються терміни "архікатари" та "священники". Їхній спосіб життя вкрай аскетичний – найчастіше з набуттям статусу досконалого вони ставали самітниками, проповідуючи у різних куточках Європи та створюючи власні пастви. Очевидно, образ бродячого проповідника сильно впливав на інтенсивність вербування в катарську громаду простого селянського населення – знеможені пастирі, що живуть в апостольській бідності, викликали довіру мирян більше, ніж католицьке духовенство, що постійно сидить у своїй єпархії і збирає церковну десятину у бідного народу. [38; с.35] Також підкреслимо емансипацію серед катар - жінка катар могла мати статус досконалої, до того ж, жінка мала повне право вести проповіді, проводити обряд покладання і переводити звичайного віруючого в досконалого катара. [59] Наприклад, Гільєм Тудельський називає власницю замку Лавор Гірауду досконалою що мала великий вплив на єретиків в області.

Як ми вже згадували раніше, катари мали своїх єпископів, які, мабуть, були захисниками релігійних традицій. Як вказує Анна Бренон, храмом єпископів були їхні власні будинки, де проходили обряди, проповіді та

функціонували школи. Дослідник виділяє кілька таких релігійних центрів на території Лангедока – єпархія у Тулузі, Альбіжуа та Каркассоні. Крім того, єпископства були і в інших культурно-історичних регіонах – у північних регіонах Італії (Тоскана), Рейнській землі, і, відповідно, у Фракії, де знаходилися східні катари. Єпископи часто відвідували інші єпархії, де ділилися своїм релігійним досвідом з місцевою паствою та їх настоятелем (так, дослідник відзначає візит єпископа Микити з Фракії до Альбіжуа у 1147 році). [29; с.42]

Катаризм пройшов довгий шлях формування – від невеликих дуалістичних груп біля Близького Сходу і Візантії, до богомільства на Балканах. Протокатари, або ж східні катари, були неймовірно схожі на єретиків Окситанії - їх ритуали, обряди і подібна догматика дають нам можливість припустити, що це одна і та ж єресь, яка з часом перебралася зі сходу Європи на захід. Доктринальна специфіка громади наголошувала, що немає у світі влади від доброго Бога, оскільки князь матеріального світу представляє злий початок. Така інтерпретація Нового Завіту спонукає єретиків створювати власну Церкву як общину віруючих, а не політичний інститут. Такий стан справ насамперед викликав невдоволення папства. Очевидно, на початку XIII в. папство бачить у катарській Церкві не просто ідеологічного ворога, а справжнього конкурента, якого слід знищити у зародку.

Розділ II. Хрестовий похід на теренах Окситанії (1209-1229)

Хрестовий похід як елемент політики папського престолу сприяв вирішенню маси проблем – геополітичне розширення власних повноважень, поєднання великих європейських феодалів у боротьбі з сарацинами, формування нових єпархій на завойованих територіях та, відповідно, нових платників податків. Однак була одна істотна проблема: до 1209 р. священна війна була спрямована лише на Схід, проти мусульман, і лише одного разу проти Константинополя з ініціативи Венеції. З метою обґрунтування військової агресії проти європейського графства Тулузи папський престол оголосив єретиків рівними євреям і мусульманам як людей, які сповідують невірну релігію, а не помилкове трактування християнського вчення, як це було прийнято вважати раніше. Перед папою Інокентієм III стояла лише одна проблема - як внести таке нововведення в його політику щодо європейських королів. Привід не змусив себе довго чекати.

2.1 Привід до Альбігойського хрестового походу

Приводом до початку хрестового походу можна вважати діяльність двох представників церкви - священника Домініка де Гусмана і папського легата Петра (П'єра) де Кастельно (1170-1208), про яких ми вже згадували у попередньому розділі. Єпископ де Асеведо і Домінік за підтримки легатів починають вести проповіді і теологічні бесіди з єретиками: "Перш за все вони зупинилися в передмісті Карамант, неподалік від Тулузи. Там вони так успішно проповідували істину протягом тижня, що жителі вирішили вигнати всіх єретиків і проводили місіонерів в їх шлях. У Безьє затримались вони на два тижня. Там їх і без того маленька армія ще зменшилася внаслідок від'їзду легата Петра де Кастельно, якого його друзі попросили віддалитися, бо він був предметом виключної ненависті з боку єретиків" [2, с. 46].

Пе́р Кастельно ще до приїзду Домініка вів активну боротьбу з еретиками: відповідно до єпископської інквізиції легат мав повноваження викликати на допит селян, яких він та його агенти-емісари могли запідозрити в ересі. Не дивно, що легат знайшов таку ворожість серед селян, оскільки приводом для допиту могли послужити будь-які доноси, які найчастіше виникали серед сусідів на особистому підґрунті.

Папські легати обіцяли сеньйорам і французькому королю за участь в репресіях проти еретиків майно останніх і вибачення всіх гріхів. В особистому посланні французькому королю Філіпу Августу папа закликав його підняти меч на «вовків, які спустошують стадо Господнє». Однак, король Франції знаходився на той час у дуже складному становищі через війну з Іоанном Безземельним та Оттоном IV, через що міг дозволити надати до хрестового війська з власної армії лише 500 лицарів [64, с. 298].

Місцева біднота, охоплена релігійним фанатизмом, блукала містами та селами Окситанії закликаючи до розправи над еретиками. Вони шукали підтримки у вигляді світської влади, проте французький король не поспішав вторгтися у володіння графа Тулузи, а місцева влада, хоч і не боролася з проявом ініціативи серед власного населення, але й не підтримувала його, намагаючись зберегти ілюзію релігійної однорідності в регіоні. Ті, хто йшли на співпрацю з папськими легатами, найчастіше переслідували власні цілі шляхом лжесвідчень на власних сусідів, що в свою чергу викликало невдоволення духовенства. Петру де Кастельно приписували наступну фразу у зв'язку з ситуацією в регіоні: «Я знаю, що справа Христа не досягне успіху в цій країні до тих пір, поки один з нас не постраждає за віру». Чи дійсно ця фраза належала йому, чи ні, ми вже ніколи не дізнаємося, але ясно одне – це слова виявилися пророчими.

15 січня 1208 р. папський легат був вбитий еретиками в Тулузі за те, що він напередодні відлучив від церкви графа Раймунда VI за його байдужість до пошуку еретиків. Вже 10 березня Інокентій III звернувся з посланням до

християнського світу, закликаючи до помсти та скликав хрестовий похід проти графа Тулузи як заступника ересі. [32; с.79]

Таким чином, смерть де Кастельно стала ключовим приводом для початку війни. Швидше за все, Інокентій III і без смерті свого легата почав би збирати війська, адже граф Раймунд демонстративно відмовився від заступництва церкви, а на території його володінь духовенство довгий час було ненависно народом. Смерть легата стала лише офіційним приводом, і, на основі всього вищесказаного ми можемо дійти висновку, що в будь-якому випадку війна мала розгорнутись.

2.2 *Вступ армії хрестоносців в Лангедок і завоювання 1209-1213 років*

Коли граф Раймунд VI дізнався про те, що армії хрестоносців виступає проти його володінь, він відразу ж спробував прийняти покаєння від Папи Римського: “Зрозуміло, наскільки великий був страх, // Який і Тулузький граф, і з Безье віконт // Пізнав, бачачи, що вороги готують їм капкан. // Всяк був відчаєм охоплений і горем обуян! // Дізнатися, як йдуть справи, зважився граф Раймунд. // він сам з'явився в Обена до абата на уклін, // Там він покався в гріхах і попросив натомість, // Щоб абат йому пробачив душі гріховний тлін.” [5, с.14] Дослідник Рене Нелі припускає, що заради збереження власної влади, а також як помста за антитулузький союз з графством Фуа, Раймунд VI був готовий виступити проти власного племінника - Раймунда-Роже Транкавеля, віконта Безье і Каркассона [51, с. 32] Мабуть, граф Тулузи просив хрест – знак головнокомандувача хрестового походу, щоб по-перше, покарати свого політичного ворога, і, по-друге, не допустити нападу хрестового війська на власні землі.

Раймунд VI Тулузький, з'єднався з хрестоносцями, що залишали Валанс. Окрім солдатів, серед хрестового війська була значна кількість інших духовних осіб високого сану. Першим містом, що було на шляху хрестоносців, стало Безье. Раймунд-Роже де Тренкавель пообіцяв мешканцям

цього міста, що ніколи їх не покине і буде разом з ними чекати приходу хрестоносців. Але коли військо наблизилося, віконт поспішив сховатися за стінами Каркассона [38, с. 70]. Гільєм з Тудели пише про спробу укладення мирного договору з жителями Безьє, за умовами якого єретики повинні були бути видані хрестоносцям: “Примас, гідна людина і пастир грішних стад, // І всіх в соборі міському, де кожен камінь свят, // Зібрав, безьєрцам пояснивши, як їм врятувати живіт. // На милість здатися запропонував, що краще у сто крат...” [5; с. 19].

Однак, що католики, що катари проігнорували пропозицію священника. Насправді, хоч автор і запевняє читача в тому, що хрестоносці дали можливість громадянам не насильницьким чином вирішити конфлікт, сама пропозиція була надана у формі ультиматуму. Арно Аморі, розуміючи, що дипломатичним шляхом взяти місто без вбивств католиків не вийде, починає готуватись до штурму. Штурм почався 22 липня 1209 р.: місто було взято в той же день, і, за відомостями П'єра де Во-де-Серна, заслугою цього є не самі лицарі-хрестоносці, а чернь, яка супроводжувала їх в поході: "навіть не подумавши запитати думки дворян, хто перебував у війську, бродяги почали штурм і - як це не дивно - миттєво оволоділи містом. Ледь увійшовши в нього, вони вирізали все населення від малого до великого і підпалили місто» [19; с.231] Після серії грабежів було прийнято рішення про спалення міста: “Спершу вирішимо: босяки, чернь і її ватажок, / Що століття їм горя не бачити, що став багатим всяк. // Коли ж залишилися без гроша, вони стали кричати так: // «Вогню, вогню!» - адже зол на всіх обманутий дурень. / Вони солону принесли, склавши багаття навколо, // І разом спалахнуло місто від цих брудних рук, // І йшов вогонь, в усі кінці, стискаючи страшне коло” [5, с. 23]

Захоплення Безьє було одним з найстрашніших подій хрестового походу - майже всі жителі були вбиті, будинки розграбовані, а місто спалено. За поширеною легендою, Аморі на питання про те, як розпізнати католика від катарів, дав відповідь: «Вбивайте всіх, а Господь своїх визнає», однак,

більшість дослідників вважає що ця фраза була навмисно присвоєно папському легату. Самі хрестоносці вважали, що їх захищає Марія Магдалина, так як взяття Безье відбувалося в день її пам'яті, і, слід зазначити, що самі катари вважали Магдалину лише "співмешканкою Христа".

При облозі Безье відзначився французький барон на ім'я Симон де Монфор (1175-1218). Симон V де Монфор, лорд Іль-де-Франс, Епернон і Рошфор, 5-й граф Лестер (з 1206 р.) і віце-граф Безье і Каркассона (1209 р.), граф Тулузи (1215 р.) і герцог Нарбонський (1215 р.) - відома постать початку XIII ст., щодо якої сучасні оцінки варіюються від захоплення лідерством і силою віри до презирства через жорстокість і фанатизм. У 1204 або 1205 рр. він успадкував графство Лестер і великі маєтки в Англії. Симон, задоволений норманськими володіннями, успадкованими від де Монфор і де Бомонт, залишився у Франції, де в 1208 р. був призначений капітаном французьких військ в хрестовому поході проти катарів. Спочатку він відмовився від цієї честі, але легат папи, Арнольд, абат Сито, наказав йому від імені папи прийняти її. Симон в ході військової кампанії мав отримати контроль над територією, яку відвоюють у Раймунда VI Тулузького [67, с. 165-166]

На початку липня Раймунд-Роджер Тренкавель намагається приєднатись до хрестового походу, сподіваючись захистити від розграбування хоча б Каркассон. Йому було відмовлено в цьому, ймовірно, тому, що його маєтки представляли інтерес для хрестоносців і було легше відмовити йому в «почесної компенсації», ніж могутньому графу Тулузи.

У липні хрестовий похід пройшов у Монпельє. Монпельє був захищений від будь-яких поборів, тому що він належить Петру II Арагонському, васалу папи. Однак Раймунд-Роджер Тренкавель знаходиться в Каркассоні, де активізує оборону своєї столиці. Хрестовий похід проходить з 1 серпня під валами міста. Король Арагона Педро II особисто вирушив у Каркассон, щоб зіграти роль посередника та зберегти володіння свого васалу.

Арно Аморі, однак, не надав ніяких гарантій арагонському королю: після того як король відправився назад до своєї володінь, Тренкавель, який сподівався отримати охоронну грамоту задля переговорів, був заарештований і 10 листопада 1209 р. помер у в'язниці від дизентерії [63, с. 6]. Після захоплення ватажка більшість його підлеглих одразу перейшли на бік хрестоносців, сама ж смерть від дизентерії викликала обурення серед представників феодальної влади, соратників і родичів Раймунда-Роже. До того ж, Каркассон був окупований військами Симона де Монфора, але з подібним захопленням Педро II погодитися не міг.

Війна тривала до тих пір, доки сила обставин, вимоги Монфора і посередництво папських летат не привели до угоди, в результаті якого король Арагона погодився визнати Монфора сеньйором Безьє і Каркассона. За цим послідував нетривалий мир, який Педро II використовував для того, щоб приділити увагу положенню Іспанії [26, с. 163]. Педро Арагонський не міг ігнорувати ситуацію з тієї причини, що Раймунд Тренкавель перебував у васальній залежності від короля. У той же час, перешкода хрестоносцям призвела б до інтердикту щодо Педро II та усіх його володінь.

Після взяття Каркассона у Симона де Монфора почали виникати труднощі з армією. У священної війни існували свої правила, встановлені під час перших хрестових походів. Лицарі, які брали хрест, були добровольцями, які зобов'язувалися боротися заради Церкви протягом щонайменше сорока днів, т.з. "карантен" (з лат. *Quadragesima*), але вони мали право повернутися додому, як тільки закінчиться термін цієї «сорокаденної служби». Отже, необхідно було передбачити постійне поповнення чисельного складу хрестоносців і забезпечити зміну воїнам. Втім, в березні наступного року Монфор зустрів кількох високопоставлених осіб, які прибули щоб допомогти йому винищувати катарів. Серед них були монсіньйор П'єр, його преосвященство єпископ Паризький П'єр де Куртене, граф Осерський, що прийшов з Іль-де-Франса з хрестоносним військом, а головне - підкріплення

(кілька сотень воїнів), яке привела йому його власна дружина, Аліса де Монморансі [49, с. 57]. З цієї причини до березня 1210 р. армія хрестоносців не могла виконувати великі військові операції. Наприкінці того ж місяця, Монфор вирушив до міста Мінерва - одного з оплотів катарської єресі.

Мінерва вважалася досить великим поселенням, що знаходилась майже на крайньому сході графства Тулузи та була оточена горами що створювало певні складнощі під час облоги. До того ж, місто мало два ряди кріпосних стін і відповідно ділилася на два міста: Верхнє і Нижнє. Населення становило близько трьохсот чоловік, більшість з яких були катарами. Монфор не став штурмувати неприступні стіни, але обклав місто військами з усіх боків. Він наказав встановити чотири катапульти і став цілеспрямовано руйнувати колодязі, так як на той час був жаркий сухий червень. Ця тактика була вирішальною – вже через тиждень ті громадяни, що були вірними католиками, відкрили ворота хрестоносцям Монфора. Віконт Гійом не відразу зумів домовитися про здачу міста на почесних умовах; Монфор відмовлявся розмовляти з єретиком. Переговори було доручено вести Арно Аморі. В результаті гарнізон безперешкодно покинув фортецю зі зброєю в руках [46, с. 158]. Після проникнення в місто, хрестоносці почали активно шукати катарів. Важливі відомості про це дає нам П'єр Во-де-Серне в своїй "Альбігойській історії": "Поважний абат Во де Серне, що був разом з графом і з великим завзяттям служив справі Ісуса Христа, дізнавшись, що в одному з будинків зібралось безліч єретиків, попрямував туди зі словами миру і спасіння і з бажанням звернути їх на добро, ті, однак, обірвали звернену до них промову, закричавши як одна людина: "Що ви нам проповідуете? Ми не приймаємо вашої віри. Ми не визнаємо Римської Церкви, Ваші старання марні. Ми вірні братству, від якого нас не відкине ні життя, ні смерть". Почувши це, високоповажний абат негайно покинув цей будинок і пішов до жінок, присутніх в іншому житлі, щоб звернутися до них зі словом проповіді. Але як не були тверді і вперті в своїй помилці єретики-чоловіки, він знайшов

жінок ще більш впертими і ще глибше загрузлими в єресі. Потім в укріплене місто увійшов наш граф і, як добрий католик, який бажає, щоб кожен отримав порятунок і долучився до знання істини, він пішов туди, де були зібрані єретики, і почав умовляти їх звернутися в католицьку віру; але оскільки не було ніякої відповіді, він наказав вивести їх за зміцнення; там було сто сорок єретиків в сані «досконаlih», якщо не більше. Було розпалене велике багаття, і їх усіх в нього покидали; нашим не було навіть необхідності їх туди кидати, бо, закоренілі в своїй єресі, вони самі в нього кидалися...” [10, с. 419-421] Як стає зрозуміло з уривка, в Мінерві активно діяла інквізиція, з трьохсот жителів міста, половина - єретики. Фрагмент спалювання на багатті катарів являє приклад ідеологічної сили єретичного руху - відступники самі стрибають в вогонь, щоб довести чистоту своєї віри.

Наступним осередком єретиків на шляху хрестоносців був замок Термес - резиденція однойменної родини, яка володіла низкою замків. Ця сім'я була тісно пов'язана з катаризмом, і брат лорда Терм під час хрестового походу став катарським єпископом, відповідальним за значну частину долини Од, в той час як літописець П'єр де Во-де-Серне описує Раймунда Термеського. як «явний єретик, що не боявся ні Бога, ні вважався людиною». Симон де Монфор взяв Терме після чотиримісячної облоги і він залишався в руках хрестоносців до тих пір, поки не був відкинутий Олів'є Термеським під час повстання в 1240 р. [60, с. 34].

Паралельно з взяттям Терме, єпископ Тулузи Фолькет Марсельський був усунений графом Раймундом від служби: “Фолькет-єпископ і Арно, як повинно Божим слугам, // Котрим в світі жоден з них не дорівнює по заслугах, // Творили добрі справи, радячись один з одним.// З лихварями воювати вони вважали благом... // У Тулузі колотнеча розпочалася. Дехто з городян, // Благочестивий, чесний люд, був вкрай роздратований // Промовами місцевої бідноти, // Але не приніс їм ні гроша словесний той обмін. // Зате потім єретики, ввели людей в обман, // Сказали, що церковний

кляр плекає хитрий план // І хоче місто погубити ... // Негайно був цей слух до графа доведений.// На жаль, клепникам повірив граф Раймунд” [5, с. 38]. Варто врахувати, що Фольк з самого початку хрестового походу підтримував хрестоносців і вів активну переписку з Папою Римським і Домініком де Гусманом кажучи про єретичні рухи в Тулузі: “Ми доводимо до відома всіх, нинішніх і майбутніх, що я, Фульк, милістю Божою, скромний служитель з Тулузи, проголошую проповідниками в нашій єпархії брата Домініка і його товаришів, щоб викоринити корупцію, єресі, щоб вигнати пороки, навчити правилу віри і прищепити людям здорові манери. Їх звичайна програма - вести себе як релігійні люди, ходити пішки в євангельській бідності, проповідуючи слово євангельської істини” [23]. З цього листа ми бачимо, що Фолькет Марсельський мав намір передати свою єпархію до рук Домініка де Гусмана – людини, що започаткувала криваву інквізицію проти єретиків. Раймунд VI не зміг на тривалий час вберегти свої землі від жахів війни: через усунення єпископа Тулузи він був знову відлучений від Церкви, і навесні 1211 р. армія хрестоносців увійшла в землі графа Тулузького. Протягом двох наступних років Монфор послідовно захопив Лавор, Керсі, Ажене, здійснював вилазки у графства Фуа, Комінж, Кузеран, придушив повстання в Лаураге та Альбіжуа.

Вирішальним став 1213 рік. Об'єднана коаліція графа Тулузького, графа де Фуа та графа Комінжа, які до початку хрестового походу вважали один одного суперниками, звертаються до короля Педро II Арагонського, який був сюзереном віконтів Тренкавелів і здобув перемогу над сарацинами при Лас-Навае де Толоса. 27 січня 1213 року Педро Арагонський вступив до Тулузи, де Раймунд VI, його син, консули, граф де Фуа, граф Комінж, принесли йому омаж. Так, король Арагонський і граф Барселонський став сюзереном усіх північно-піренейських графств. Таким чином була остаточно сформована коаліція Південних князів, яка здатна була претендувати на перемогу у війні [50, с. 198-199]. Імовірно, головною метою такого союзу був

не саме захист від хрестоносців, а надання сигналу до Інокентія III що Тулуза і сусідні феодальні землі підпорядковуються королю Педру II, що був відчайдушним борцем за християнську віру у боротьбі з маврами. Однак, такий союз лише визвав невдоволення папського престолу.

З 1209 року армія хрестоносців здійснює ряд успішних завоювань міст і фортець, серед яких можна відзначити Безьє, Каркассон, Мінерва, Терм, Лавор, Керсі, Ажене. Також здійснювалися спроби взяти графства Фуа, Комменж, Кузеран. Майже всі завойовані землі Симоном де Монфором офіційно, з дозволу Папи Римського, переходять у володіння де Монфора. Паралельно з взяттям міст військовими починає діяти інквізиція: всі єретики в Безьє були вирізані, з Каркассона були вигнані, в Мінерві половина жителів була спалена. Пройшовши довгий шлях на захід, армія хрестоносців вторгається на територію Тулузького графства.

2.3 Втручання короля Арагону у 1213 р. і контрнаступ Раймунда VI і Раймунда VII в 1215-1225 роках

Розглядаючи військові події 1213 року слід коротко встановити причини втручання Педро II Арагонського. Граф Каркассона, Раймунд-Роже Транкавель, був васалом Педро II, і, король був зобов'язаний допомогти своєму васалу. Ще в серпні 1209 року король намагався втрутитись під час облоги Каркассона, однак, спроба була безуспішна. Армія хрестоносців продовжує завойовувати сусідні території, і Симон де Монфор стає одним з найсильніших графів на Півдні Франції, створюючи таким чином небезпеку для володінь самого короля Арагона. У тому ж році, Раймунд VI - зять Педро, був знову відлучений від Церкви, що гарантувало продовження походу вже на території графства Тулузи. Саме в цей час король Арагона починає активно втручатися в хрестовий похід.

Як і під Каркассоном у 1209 році, король Педро II намагається виступити миротворцем в конфлікті. Симон де Монфор хоча і не згоден на

відступ, проте погоджується на тимчасове перемир'я. Тоді Арагонський король починає вести переписку з учасниками Лаворського собору. В “Альбігойській історії” П'єра де Во-де-Серне є текст даного листування: "... Педро, вірний син Церкви, милістю Божою король Арагона, найсмирненніше звертається до вашої святості і настійно просить за графа Тулузького, який бажає повернутися в лоно нашої святої матері Церкви, благаючи милосердно і великодушно повернути йому його володіння та інше майно, котрі були їм втрачені; за завдані їм безчинства він зобов'язується розплатитися так, як вважатиме за справедливим Церква, і відшкодує збитки і очистить образи, завдані різним храмам і різним прелатам так, як накаже йому наша милосердна і свята мати Церква ... Оскільки граф де Комменж ніколи не був єретиком і не приймав у себе єретиків, але, скоріше, боровся з ними і втратив, як кажуть, свої володіння через те, що прийшов на допомогу своєму сюзерену і родичу графу Тулузькому, названий король за нього заступається і просить, оскільки це його васал, повернути йому його землі; якщо буде доведено, що на ньому є якась вина, він очистить її згідно з волею Церкви ...". І далі король заступається за графа де Фуа і Гастона Беарнського, виправдовуючи їх тим, що вони лише захищали свої володіння.

У відповідь Арагонський король отримав лист з наступним текстом: “Легат хотів залишити графу в цілості й схоронності все його володіння і права в єретичних місцевостях, які знаходилися в його володіннях. Граф відхилив цю велику милість, яку надавали йому його святість папа, його легат і Божа Церква: він порушив всі клятви, дані їм в присутності легатів; На ваші прохання, що стосуються графа де Комменж, ми вважаємо за потрібне відповісти наступне: Ми знаємо з вірних джерел, що він зробив безліч безчинств, порушив свою клятву, уклав союз з єретиками і їх посібниками, ... його настійно просили зупинитися на цьому шляху, схаменутися і примиритися з католицькою спільнотою; проте граф продовжував і продовжує вести себе так само непотребно, за що був

відлучений від Церкви і підданий анафемі. ... Проте, якщо він покаже себе гідним блага відпущення гріхів, Церква не відмовить йому в задоволенні його прохання, але лише після того, як йому будуть відпущені його гріхи і він знайде право пред'являти позов в суді ... " Далі, в тому ж русі в ересі звинувачуються і інші графи [11]. Варто відзначити, що прелати були сприятливі тільки до графа Комменжа Бернара IV. Можливо це пов'язано з тим, що граф довгий час утримував нейтральну позицію щодо хрестового походу.

Перш ніж аналізувати військову кампанію в Окситанії проти катарів, варто уточнити становище графа Раймунда VI, який був тричі відлучений від Церкви. Як ми зазначили, вперше граф Тулузи отримав анафему ще від легата Педро де Кастельно у 1208 р. Вже через півроку Раймунд отримав помилування від Інокентія III, який був завзятим борцем з індульгенціями, вбачаючи в них джерело для особистого збагачення єпископів, котрі замість того, щоб шукати єретиків у своїй єпархії, просто пропонували їм заплатити за відпущення гріхів. Таким чином виникла парадоксальна ситуація: глава церкви, вбачаючи в індульгенції одну з причин поширення ересі, сам відпускає всі гріхи Раймунда VI - замовника вбивства високопоставленого легата. Вже після захоплення низки укріплених замків, зокрема неприступного Каркассона, граф Тулузи, втративши своїх васалів, був знову відлучений від церкви.

Такий стан справ викликає питання: яку насправді мету переслідував Інокентій III? Очевидно, це було захоплення Тулузи як центру поширення катаризму в Окситанії, незалежно від віросповідання династії Раймундитів: адже граф неодноразово просив папу про відпущення гріхів, пропонуючи свою допомогу як хрестоносцям, так і інквізиції. З цього випливає, що боротьба з катаризмом плавно перетікає з основного стратегічного завдання походу на привід для окупації ослабленої Тулузи. Однак вважати хрестовий похід проти альбігойців суто феодалним конфліктом так само буде

помилкою - Тулуза дійсно була головним епіцентром ересі, де розташовувалася одна з основних катарських єпархій. Крім того, граф Раймунд зробив ставку на єпископа з-поміж "добрих християн", а не католиків, що, своєю чергою, викликало гнів Інокентія III. З цього факту випливає, що катарська церква все ще становить загрозу для Папського престолу, а лицарі та сеньйори, які втратили все своє майно через руйнівну війну, влаштовану з ініціативи Папи Римського, дедалі частіше стають файдитами (від окс. *faidits* - вигнанець), тобто ополченням проти хрестоносців та інквізиції.

У серпні 1213 р. Педро Арагонський розквартирувався в Тулузі, і почав планувати похід на фортецю Мюре - центральний пост хрестоносців в графстві Тулузи. З польових боїв Хрестового походу за 1209-1219 рр., безумовно, битва при Мюре була найбільшою. Це було також єдина польова битва, де обидві сторони свідомо планували битися у відкриті. Варто так само зазначити, що вересень-місяць був обраний вкрай вдало для арагонського короля - термін закінчення сорокаденної служби хрестоносців.

Мюре належав графу Комменжу, але був захоплений хрестоносцями восени 1212 р., коли Монфор затягував петлю навколо Тулузи. Він служив однією з головних баз хрестоносців для набігів в райони, що оточують Тулузу, так як Мюре лежав всього за вісімнадцять кілометрів на південь від Тулуза. Згідно П'єру Во-де-Серне, гарнізон хрестоносців був надзвичайно малий, близько тридцять лицарів і кілька піхотинців. Коаліція Педро Арагонського підійшла до стін Мюре 10 вересня 1213 року. Ополченці Тулузи негайно встановили свої облогові знаряддя, а потім успішно атакували місто [44, с. 177]. Король, мабуть, вважав, що, перемігши Монфора на полі бою, він швидко і рішуче покінчить з хрестовим походом.

Гільєм де Пьюїлоран в своїй "Хроніці" історії альбігоскої війни досить докладно описує битву при Мюре: "Король Арагонський став готуватися до бою, хоча граф Тулузький, навпаки, радив залишитися в

таборі, щоб обсіпати стрілами і дротиками кавалерію обложених, з тим, щоб потім, напасти на них і з більшою легкістю порубати або спонукати до втечі, бо вони, за відсутністю харчів, не могли залишатися в замку; але король не побажав до нього прислухатися, приписавши цю пораду за страх. Збудувавши свої війська в бойовому порядку, він вступив в битву, і перший натиск був доручений графу де Фуа, за яким слідували каталонці і безліч солдатів. З іншого боку, як мені відомо від сеньйора Раймунда, останнього графа Тулузького, виступив граф Симон зі своїми людьми, збудованими в три загони, згідно з порядком і звичаєм військового мистецтва, як він його розумів, таким чином, що останні ряди, прискоривши крок, мали атакувати одночасно з першими, і знаючи напевно, що удар, нанесений усіма разом, призводить до перемоги; і вони з першого ж натиску так потіснили ворога, що гнали його перед собою по рівнині, і біжать намагалися як могли сховатися за останніми рядами свого війська. Потім переможці повернулися в ту сторону, де був король ... Там був убитий король з безліччю знатних арагонських сеньйорів, які полягли навколо нього. Сам граф Тулузький і граф де Фуа, так само як інші, зобов'язані своїм порятунком лише завдяки поспішному відступу ... " [4]. З даного уривка стає зрозуміло, що через свою недалекоглядність війська Педро II були розбиті в відкритому бою під час облоги замку Мюре. Битва була нетривалою, практично відразу після початку бою гине король, а всі його піддані розбігаються. У живих залишаються тільки граф Тулузи і граф Фуа, так як вони підтримували план облоги самого замку, а не відкритого бою з хрестоносцями. З цього моменту амбіції Арагона в Окситанії були фактично припинені, а "альбігойська коаліція" майже знищена.

Раймунд VI миттєво ховається в Англії у Іоанна Безземельного, чекаючи Четвертого Латеранського собору, щоб подати скаргу. Тулуза опинилась в облозі, міщани відмовлялись здатись війську Монфора, так як припускали, що більшість з них буде прирівняна до єретиків, як це було в

Безье. Якби Тулуза опинилась під контролем Симона де Монфора, як до того ж з дозволу Папи став віконтом Безье і Каркассона, він виявився б одним з наймогутніших васалів французького короля і, можливо, одним з найбільш впливових [45, с. 50].

У 1215 році Папа Інокентій III збирає IV Латеранський собор. Встановлені канони припускали ряд заходів для повернення ослабленої території Окситанії і його населення під контроль церкви. Архієпископи і єпископи в обов'язковому порядку повинні були відвідувати свої єпархії кілька разів на рік з метою виявлення єретиків. Третій канон "Про єресі" - легітимізує інквізицію, однак, виходячи з самого тексту канону, не повинна була нести насильницький характер. Отже, IV Латеранський собор став інструментом відновлення впливу католицизму щодо територій, "пошкоджених" єретичним рухом.

На перший погляд, папа Інокентій III здобув грандіозну перемогу в поході на південь Франції проти катар і схилив на свою сторону всіх герцогів і баронів, які мали хоч якесь відношення до катарів. Однак, Раймунд VI разом з сином, майбутнім Раймундом VII, повернулися в 1216 р. до Франції. Весь час своєї відсутності він шукав заступництво від європейських монархів заради повернення відібраних володінь в ході хрестового походу.

Раймунд VI з сином спочатку відправляються до Авіньйона, далі до Марселя, після чого граф Тулузи починає збирати тих хто поклявся йому у вірності в Арагоні щоб зняти з Тулузи облогу. Раймунд VII у цей час захоплює Бокер, що був зайнятий французьким гарнізоном. Це було зроблено заради того, щоб виманити Симона де Монфор з Франції, який на той час намагався зібрати війська для подальшого штурму Тулузи. Під час першої спроби відновити контроль над Бокером Монфор зазнає поразки – він вирішує повторити план, що спрацював під час облоги Мінерви. План в цілому був вдалим – через три місяці облоги, 24 серпня молодий Раймунд приймає капітуляцію, і, так як він не був залучений до єретичної гріховності

Симон де Монфор відпускає його. Під Бокером ватажок походу зазнав своєї першої військової поразки [58, с. 130]. Поразка Монфора під Бокером викликала бурхливу реакцію в церковних колах. У 1217 р. в Окситанію був посланий новий контингент хрестоносців. Собор встановив раз і назавжди ті ж індульгенції, що покладалися за похід в Святу Землю. Раймунд VI зібрав усіх своїх васалів, графів Фуа і Комменжа, вигнаних тулузьких сеньйорів, сеньйорів з Гасконі, Керсі, Альбіжуа, лицарів-файдитів, які ховалися в лісах або пішли в Іспанію, для яких повернення в Тулузу було символом звільнення.

Якщо до цих пір хрестоносцям вдавалося, зморивши голодом і артилерійськими обстрілами, брати такі замки і міста, як Лавор або Каркассон, то Тулуза була досить значна за розмірами і розташована на березу річки, через що її практично неможливо було ізолювати. Для цього потрібна була куди більш численна армія, ніж навіть в 1209 р. Місто було позбавлене стін, але жителі не втрачали часу дарма, і граф, ледь з'явившись, віддав наказ викопати рови, побудувати барикади з кілків і бревен. Загони провансальців тут же покинули Симона; архієпископ Ошський зібрав людей на заклик Гі де Монфора, але вони стали на півдорозі і відмовилися йти на столицю. Французькі лицарі і солдати, на яких розраховував Симон, не могли рушити з замків, де вони несли гарнізонну службу. Фульк за дорученням кардинала-легата поїхав з Тулузи до Франції просити спорядити черговий хрестовий похід проти головного оплоту катарської ересі.

Спроби взяти Тулузи розпочалися з весни 1218 р., коли прибуло поповнення хрестоносців з півночі: фламандці під командуванням Мішеля де Арна і Аморі де Краона. Після жорстоких боїв Монфору вдалося опанувати передмістя Сен-Сіпріано на лівому березі річки і атакувати мости, що ведуть до міста; проте на мости французів не пустили, і вони були змушені відступити. Облога тривала більше восьми місяців. На Великдень з новим

поповненням прибув Раймунд-молодший і під носом у обложників увійшов в місто [49, с. 144-147].

Червень 1218 року став останнім місяцем життя для Симона де Монфора. Хрестоносець був убитий під час облоги пострілом з катапульти, про це пише невідомий автор другої частини "Пісні": "І камінь, описавши дугу, над лугом пролетів, // Туди потрапивши і попавши, куди сам Бог велів. // Кремень, вдаривши прямо в шолом, Симона з ніг звалив, // На частині щелепи розніс і череп розтрощив, // Цей камінь стукнув графа так, що граф весь почорнів, // І негайно лицарю цьому дісталася смерть на спадок" [5, с. 231].

Смертю Симона похід проти Тулузи не завершився: влада над завойованими територіями перейшла до його старшого сина Аморі де Монфора, якому на той момент було 26 років. Першим його рішенням стало запросити підтримки у короля Франції: "Святу справу продовжать, ні дня не втративши, // Цей край сеньйору Аморі в спадок передавши. // Багатий і знатний Аморі; його права визнавши, // Помремо ж всі у цих стін, як помер колишній граф! // Король французький - Церкві друг. Повинні ми, // Послати до Франції гінців, Филипа благаючи // До нас принца юного надіслати, вихованця ратних слав, // Щоб Тулузу розорити, її з землею зрівняти" [5, с. 233]. Король Філіп II Август відмовляється особисто очолити похід, і на це була вагома причина - війна з Іоанном Безземельним і Оттоном IV. Замість себе король відправляє свого старшого сина Людовика VIII.

У 1219 р з величезною армією французький принц рушив на Лангедок, і, з'єднавшись з Аморі де Монфором, взяв місто Марманд. Він дозволив своїм військам влаштувати різанину і знищити велику частину населення. Він не вважав жителів людьми, а тільки єретиками. Але головною метою була Тулуза. Столиця Півдня була захищена вежами, частоколами і барикадами – місцеві приготувались захищатися будь-якою ціною. Безліч окситанських лицарів зібралися навколо Раймунда VII, готові чинити опір свавіллю французів. Місто було врятовано знову: сильні васали французької корони

графи Бретонський і Сен-Поль покинули військо після закінчення сорокаденного терміну обов'язкової служби. 1 серпня, приховуючи досаду, знявся з табору і Людовик VIII. З цього часу Раймунд Тулузький, графи Фуа і Комменж повільно, але вірно вкотре взялися відновлювати фамільні володіння [46, с. 167-168].

Сам період з 1220 до 1225 рр. є катастрофічним для хрестоносців. В умовах браку військ, недосвідченості як Людовика VIII, так і Аморі де Монфора, до 1222 року Раймунд VI повернув собі всі втрачені землі. В цьому ж році граф Тулузи вмирає і новим графом стає Раймунд VII, а ще через рік, в 1223 році помер Філіп Август і принц Людовик стає королем. Майже одночасно з Раймундом VI пішов з життя його друг і соратник Раймунд-Роже, граф де Фуа, в березня 1223 року під час облоги фортеці Мірпуа, передавши володіння єдиному синові Роже-Бернару. Таким чином, в останні роки хрестового походу всі члени ворожих сторін або загинули, або померли своєю смертю. Уся відповідальність падає на плечі їхніх синів.

2.4 Втручання королів Франції в 1225-1229 роках

Ще 1220 р. Аморі запропонував поступитися своїми правами на завойовані землі Філіпу Августу через нездатність їх контролювати в умовах постійних бунтів і наростаючої сили катарської опозиції, однак той відмовився. В 1224 р., коли полеглий духом Аморі з'явився в Париж з шістдесятьма лицарями що в нього залишилися і повторив цю пропозицію, син Філіпа, який став на той час королем, відповів згодою. З цього моменту, династія де Монфорів перестає брати участь в хрестовому поході, а Людовик VIII, як офіційний власник території Окситанії, навпаки, зацікавлений у вигнанні еретиків зі своєї землі за допомогою як армії, так і інквізиції.

Король хотів підпорядкувати великого сеньйора Півдня і вже поглядав на середземноморське узбережжя. Папа, бажаючи винищити ересь, поступився вимогам Капетінга, якому вдалося домогтися, щоб, ввівши

десятину, церква оплатила похід, спрямований на розширення королівського домену.

У квітні 1226 р. королівський ордонанс засудив єретиків до спалення на вогнищі, а їх прихильників - до безчестя. Землі тих, хто залишається під відлученням більше року, підлягали конфіскації. Тим самим доля Раймунда VII на більш-менш ближній термін була вирішена. Армія хрестоносців зібралася в Бурже в травні 1226 р. Короля супроводжувало кілька єпископів; правда, деякі великі васали, як П'єр Моклерк і Тібо Шампанський, не збиралися служити понад сорок днів. Людовик VIII надав перевагу походу долиною Рони, щоб зміцнити свій вплив в Арелатском королівстві і підтримати Раймунда Беренгарія V, графа Прованського [37, с. 444]

Королю довелося, однак, зупинитися, натрапивши на непередбачену перешкоду - Авіньйон. За Роною в той час набрали сили великі міські спільноти, які прагнули виторгувати собі нові привілеї в обмін на підтримку, надану графу Тулузи. Лицарі і патриції, незадовго до того усунули з муніципальних рад представників ремісників, дійшли згоди з Людовіком: його самого з невеликим ескортом авіньйонців готові були впустити в місто, але армії слід було йти прямо через міст, минаючи місто. Однак, коли городяни побачили хрестоносців, ними опанував страх - вони побоюлися розділити долю Безьє, де були вирізані не тільки єретики, але й католики, та закрили міські ворота. Перекоаний в тому, що авіньйонці діють у змові з єретиками, король осадив Авіньйон. Облога тривала три місяці. Нарешті, королю вдалося пробити проломи в потужних міських укріпленнях. В Авіньйоні він заборонив своїм людям грабувати городян, був задоволений обіцянками городян і шістьма тисячами срібних марок, отриманими від них, після чого міг продовжити свій шлях без будь-яких нових перешкод. Але на зворотному шляху, в Оверні, в листопаді 1226 р. Людовик помер від дизентерії [35, с. 312]. Перед смертю Людовик VIII склав указ щодо призначення королем його дванадцятирічного сина Людовика IX (1214-

1270), проте в силу свого малого віку юному правителю потрібен був заступник. Регентом стала його мати Бланка Кастильська (1188-1252), яка призначила Ембера V де Боже керівником походу.

Коли Ембер де Боже осадив Тулузу, по всій Окситанії французи стали методично руйнувати поселення, вирубувати плодові дерева, викорчовувати виноградники. Швидко вся мальовнича місцевість, оброблена працею тих кого хрестоносці вважали єретиками, перетворилася на голий степ, а поселення за межою Тулузи перетворились на руїни. Землі графа де Фуа теж піддалися спустошенню. Безчинства тривали і влітку 1227 р. Королівські загони розташовувалися на багатій Тулузької рівнині і систематично спустошували її, не вступаючи в бій, спалювали урожай, різали худобу [46, с. 191].

Вже до 1228 р. граф Раймунд не мав сил витримати облогу. Брак військ і провіанту змусили графа піти на переговори з де Боже, і Бланка Кастильська погодилася прийняти Раймунда в Парижі на переговорах. У 1229 р. графу Тулузи довелося підписати принизливий договір в Мо: "Раймунд, син покійного графа Тулузького, після довгої завзятості в своєму відлучення та повстанні, вирішив за наказом кардинала Сен-Анжа, легата Апостольського Престолу, благати про милосердя Церкву і Короля, підписавшись під умовами договору в двадцяти двох статтях".

Ми відзначимо найважливіші статті з тексту договору: "По-перше, підпорядкування Римської церкви і вірність до самої смерті; По-друге, війна проти єретиків; він очистить свою землю і змусить своїх судових приставів проявити справедливість до єретиків; По-третє, в розмірі двох срібних марок на два роки і одну марку безстроково тому, хто бере переконаного єретика; захист Церкви і духовенства; захист своїх прав і привілеїв; порвати з відлученими від церкви; він накладе арешт на майно тих, хто не примириться протягом одного року; " Перші три статті з одного боку повертають графа в лоно церкви, з іншого, змушують вести боротьбу проти своїх васалів-

еретиків, тобто співпрацювати з інквізицією. Восьма стаття говорить про те, що Раймунд VII зобов'язаний виплатити репарації загальною сумою в 20 000 марок протягом чотирьох років. З тим урахуванням що Тулуза повністю розорена, а економічне співробітництво з колишніми партнерами-еретиками заборонено, сума є неймовірно великою для графа.

Якщо перші статті були спрямовані на реінтеграцію Тулузи в сферу управління Римської церкви, то починаючи з одинадцятою статті вирішується питання володіння графством: " Дванадцяте. дочка Раймунда VII буде передана королю, який з дозволу Церкви видасть її заміж за одного з його братів; Тринадцяте. король залишає Раймунду VII все єпископство Тулузи, резерв, зроблений із землі маршала; після смерті графа Тулуза, єпископство будуть належати братові короля; якщо він помре бездітним, його володіння повернуться до корони, при цьому інші нащадки або спадкоємці Раймунда VII не зможуть претендувати на будь-які права в цьому відношенні; ... Сімнадцяте; війна проти жителів земель графства, які відмовляться підкорятися, зокрема графа Фуа; він буде звертатися з ними тільки за згодою церкви" [24].

Договір в Мо 1229 р. став фінальною крапкою у війні між катарами і церквою. Для Раймунда договір був принизливим - з урахуванням того, що Тулуза не була взята, йому довелося йти на перемир'я як з французьким королем так і з церквою. Раймунд, значуща фігура серед катарів, втратив землі що споконвіку належали його роду, а його єдина донька була обіцяна братові короля, що припиняло рід Раймундитів, а незабаром і підпорядкувало його землі французькій короні. Так як землі стали підпорядковані королю, на них поширювалась влада папи. Григорій IX наказав інквізиції шукати катарів для знищення ересі.

На цьому закінчується військовий етап боротьби з ересю, проте цього виявилось недостатньо – ересь все ще існувала серед звичайних селян які аж ніяк не відрізнялися від селян католиків. Саме для цього церквою була

залучена інквізиція, діяльність якої буде розглянуто у наступному розділі нашого дослідження.

Розділ III. Діяльність інквізиції проти катарських громад

Інквізиція проти єретиків катар була формально створена у 1215 р. папською буллою Інокентія III, і існувала в різних формах і в різних регіонах Європи протягом більше 500 років, та закінчилась лише у XIX ст. Однак головні хвилі переслідувань катарів у Південній Франції тривали близько 30 років. Розгляд судових процесів над єретиками-катарами без аналізу самого інституту інквізиції (від лат. *Inquisitio Haereticae Pravitatis Sanctum Officium* — «святий відділ розслідувань єретичної гріховності») не є доцільним, оскільки багато аспектів даного інституту змінювалися і удосконалювалися. З цієї причини нам потрібно насамперед виявити, як судовий інститут інквізиції формувався в умовах Альбігойського хрестового походу, і як він удосконалився надалі. Далі ми зможемо дослідити низку судових процесів проти катарів Окситанії та визначити історичну роль інквізиції як одного з методів боротьби католицької церкви з ворожими для неї елементами, у нашому випадку – катарами.

3.1 Формування та розвиток середньовічної інквізиції на території Лангедоку

Хоча офіційно інквізиція була заснована в 1215 році, її основний принцип роботи формувався протягом декількох століть. Інститут судочинства над єретиками поступово еволюціонував з часів правління Карла Великого, який завдяки виданню капітуляріїв регламентував обов'язки представників духовництва. Так "Admonitio generalis" від 789 р, і "De litteris colendis", виданий близько 800 р, приділяли велику увагу школам та освіті. Останній наголосив, що єпископства і монастирі повинні не тільки присвятити себе релігійному життю та дотриманню чернечої дисципліни, але також повинні розвивати знання і навчати ченців і світське духовенство, щоб вони могли краще зрозуміти християнські писання. У капітуляріях даються

докладні настанови єпископам, кліру і монахам. Починаючи з *Admonitio generalis*, єпископам було наказано перевіряти своїх священників «на предмет їх доктринальних вірувань, хрещень і богослужінь»; вони повинні розуміти молитви, меси, співати псалми відповідно до правильного поділу віршів, знати молитву Господню і проповідувати її так, щоб всі могли зрозуміти. Більш того, священники повинні були доглядати за тим, чи платять миряни церковну десятину [65, с. 156].

Даючи оцінку діяльності Карла Великого в справах церкви, слід врахувати, що капітулярії надавали повний контроль державній владі над духовництвом. Постійний нагляд над кожною єпархією, перевірки священників на знання християнських доктрин, перевірка мирян і удосконалення бюрократичного апарату, формально виключали можливість виникнення нової ересі в єпархіях, однак фактично справи йшли інакше. Духовництво не було зацікавлене у співпраці з монархами, більш того, ми майже не маємо ніяких документів стосовно розслідування еретичної гріховності за часів Карла Великого та його наступників, що в свою чергу вказує нам на неспроможність цього інституту під порядкуванням феодалної влади. Однак, позиції починають змінюватись після підписання Вормського конкордату (1123 р.), що фактично ставило крапку у питанні боротьби за інвеституру в Священній Римській імперії.

Церква на паперах вже володіла організацією для пошуку і розкриття еретиків, однак, їй не вистачало здатних виконавців: єпископи були не в силах повністю контролювати свої єпархії. Від імені зборів прелатів, які в 1184 року були присутні в Вероні при нараді Луція III і Фрідріха Барбаросса, папа, поступаючись наполяганням імператора і з схвалення єпископів, видав декрет, заснувавши єпископську інквізицію: було наказано всім єпископам і архиєпископам відвідувати особисто або через своїх архідияконів або інших духовних осіб раз або два рази на рік всі ті місця, в яких були підозри про наявність еретиків. Вони повинні були змусити дати клятву двох або трьох

людей з гарною репутацією, або у випадку потреби зібрати всіх жителів, що б ті видали всякого хто міг підозрюватися в ересі, або належати до таємного товариства, або тих, хто живе відмітно від інших мирян. Завзяті єретики, які відмовляються зречитись від ересі і повернутися в лоно церкви після належної покути, а так само ті, хто знову впав у ересь після того як відрікся від неї, повинні були бути передані в руки світської влади, що б отримати заслужене покарання [41, с. 200].

Безпосередньо приводом для створення суду над єретиками в більш досконалому вигляді стали події Альбігойського хрестового походу, атрибутом якої і стала інквізиція. Під час військових дій встановити, хто є єретиком, а хто є католиком було дуже складно. Ми вже згадували відому подію під час взяття Безьє, в ході якого папський легат Арно Аморі на питання “як відрізнити єретиків від католиків”, відповів: «Вбивайте всіх, а Господь своїх визнає», що спричинило різанину майже всього населення міста. Саме це і стало приводом до створення органу, що міг би визначити приналежність людини до ересі заради уникнення вбивства простих мирян і збереження авторитету церкви. На засіданні IV Латеранського собору 1215 р., скликаному Інокентієм III, було виголошено 70 канонів, серед яких особливо важливий третій канон, що має назву «Про єретиків»: “Ми відлучаємо і анафематствуємо кожную ересь, яка повстає проти святої, ортодоксальної і католицької віри, яку ми пояснили вище; засуджуючи всіх єретиків під якими б іменами вони не називалися, бо, хоча у них різні обличчя, вони, тим не менш, пов'язані один з одним оскільки для всіх них є загальним марнославство... кожен архієпископ або єпископ повинен сам або через свого архідиякона або інших осіб двічі чи хоча б раз на рік здійснювати обхід своєї єпархії, в якій говориться, що єретики мешкають, і в них живуть троє або більше люди з хорошим характером або, якщо це буде визнано доцільним, весь район, заприсягтися, що якщо хто-небудь знає про присутність там єретиків або інших осіб, які проводять таємні збори або

відрізняються від звичайного способу віри і моралі, зробить їх відомими єпископу. Потім останній скликає до себе обвинувачених, які, якщо вони не очистять себе від справ, в якому їх звинувачують, або якщо після відмови від своєї помилки впадуть в своє колишнє беззаконня, будуть покарані за канонам. Але якщо хто-небудь з них через упертість засудить присягу і, можливо, не захоче клястися, то нехай вони будуть вважатися єретиками саме за цим фактом” [17].

Рішення IV Латеранського собору були продуманим комплексом заходів, направлених на зняття соціальної напруженості в суспільстві. Відносно єретиків, третій канон передбачав можливість покаяння і ретельне розслідування в індивідуальному порядку. Отже, боротьбу з єрессю Церква намагалася перевести в сферу церковної юрисдикції, на підґрунті римського права, а не на основі характерного для Середньовіччя звичайного, феодалного права. Інокентій III передбачав діяти в рамках існуючого законодавства, церковного і світського, обравши в якості основних засобів впливу: відлучення від Церкви, конфіскацію майна, відмова від займаної посади, позбавлення прерогатив і привілеїв [55, с. 48].

Сам процес боротьби з єрессю для церкви був дуже важкий: представники інквізиції повинні були діяти максимально рішуче по відношенню до єретиків, однак насильницький метод сприяв дискредитації церкви і підтвердження слів єресіархів про "зіпсований і не милосердний інституті Римо-католицького духівництва." Особливістю єресі є те, що вона здатна поширюватися на всі верстви суспільства, від великих феодалів, до звичайних селян і міської бідноти. Вести війну проти цілих міст і областей підірвало б авторитет папства, однак, справа йшла з веденням інформаційно-ідеологічної війни.

Ми можемо виділити кілька етапів цієї боротьби. В першу чергу церква повинна була спростувати звинувачення, які єретики висували на її адресу: критика заможного способу життя ченців, оподаткування мирян і

існування церковної ієрархії. Можна виділити кілька методів вирішення цієї проблеми: По-перше, знайомі нам полемічні праці богословів (П'єр Абеляр, Фома Аквінський), які були спрямовані на духівництво і представників світського світу з метою зміцнення їхньої віри і докази невірності єретичних вчень; по-друге, громадські проповіді на міських площах і агітаційні промови глашатаїв, які в свою чергу мали вплив на розум мирян. Далі церква займалася вербуванням "мирян-агентів", які могли б повідомляти про ситуацію в суспільстві. Ці миряни допомагали координувати інквізиторів вказуючи їм на єретиків. З метою отримання більшої лояльності з боку віруючих та вербованих людей в єресь були створені жебручі ордена домініканців і францисканців, образ яких демонстрував "святу бідність" представників церкви [34, с. 77-78].

Священика Домініка де Гусмана (1170-1221) варто вважати "еталонним" борцем з єрессю: його рішуча полеміка і цілеспрямованість дала змогу створити власний чернечий орден. У 1840 році чернець домініканець Жан-Батист Анрі Лакордер склав біографію святого Домініка на основі архіву ордена, з якого ми можемо дізнатися про його метод боротьби з катарами на полемічній ниві: "Перш за все вони зупинилися в передмісті Карамант, неподалік від Тулузи. Там вони так успішно проповідували істину протягом тижня, що жителі вирішили вигнати всіх єретиків і проводили місіонерів в їх шлях. У Безьє затримались вони на два тижня. ...Третю зупинку зробили вони в Каркассоне, потім ще одну в Верфель, по сусідству з Тулузою, і потім прибули в маленьке містечко Фанжо. " [2; с.45] Події в Фанжо нам дуже важливі, адже завдяки діям Домініка в цьому місті він і буде зведений до лику святих і створить свій орден, який буде приймати участь в інквізиції під час Альбігойських війн. Жан-Батист Анрі посилається на дані "Vie de saint Dominique" (ch. 1, n. 20) - більш раннього життєпису: "У Фанжо зібралися одного разу на бесіду багато народу - вірних і єретиків. Католики заготовили листи, в яких вони наводили аргументи на захист своєї віри і

посилалися на відповідні авторитети, але, порівнюючи всі зібрані листи, вони зупинилися на тій, яку представив людина Божа Домінік, вирішивши протиставити її листам єретиків. Троє суддів було обрано за спільною згодою, щоб вирішити, на чиєму боці краще доводи, а отже, і більш обгрунтована віра. Але так як судді ці не могли дійти згоди, то після довгих обговорень, вони вирішили кинути листи в вогонь. Безсумнівно, що справжня віра викладена в тій, яка буде жити в вогні. Ось розводять великий вогонь і кидають в нього обидва листи. Негайно ж вогонь охоплює сувій єретиків; лист людини Божої Домініка не тільки залишається неспаленим, але викидається полум'ям в присутності всього зібрання. Її знову кидають у вогонь в другій і третій раз, але те ж явище повторювалось, вказуючи на святість автора листа і на істинність його віри.” [2; с.46]

На підставі цих відомостей ми маємо уявлення про діяльність Домініка де Гусмана щодо єретиків в період коли інквізиція починає працювати повною мірою. Сучасником святого Домініка був Франциск Ассизький (1181 - 1226 рр.) - засновник ще одного жебракуючого ордена – францисканців в 1209 році. [31; с.95] На відміну від святого Домініка, життє святого Франциска не співвідноситься з переслідуванням єретиків, однак як сам Франциск, так і його послідовники будуть активно проповідувати на землях що уражені катарською єрессю вчення про апостольську бідність. Діяльність ордена буде довгий час підтримувати ілюзію бідності всіх представників церкви.

Слід встановити причину за якою церква поклала весь процес пошук єретиків на представників чернечих орденів. Папа Григорій IX, після підписання графом Тулузи Раймундом VII принизливого договору в Мо, наказав йому регулярно збирати загони солдатів і передавати їх в розпорядження єпископа з метою пошуку катар. Проте папство незабаром розчарувалося у ефективності цих методів боротьби з єретиками. Вони визнавали цю спільну роботу графа і єпископа занадто млявою і прийшли до

висновку, що від світської влади не можна було чекати особливої заповідливості, єпископам ж за своїм походженням і інтересами були пов'язані з феодалами, зараженими єресю. Григорій IX тому вирішив доручити викорінення єресі домініканському ордену. Так, у 1233 році Римом була організована чернеча інквізиція [43, с. 137].

Домініканці вже грали важливу роль в Католицькій Церкві, саме вони постовляється їй кадри для Святої інквізиції. З 1233 року інквізиція фактично була в руках домініканців. Проти них була налаштована значна частина кліру і старі чернечі ордени, особливо цистерціанці і картезіанці. Крім того, посилювалось суперництво домініканців з іншими жебрацькими орденами, перш за все з францисканцями, які захищали ідеал бідності, здійснений Христом і апостолами [33, с.71-72]. Якщо цистерціанці були прихильниками насильницького викорінення єресі, то домініканські проповідники і францисканці вважали за краще діяти силою красномовства. Вони вzywали до того, до чого люди особливо чутливі, говорили простою мовою, уникали абстрактних понять і користувалися вражаючими образами. Свої проповіді вони урізноманітнили прикладами з повсякденного життя та історичними епізодами, характер яких варіювався залежно від соціального статусу їх слухачів. Домініканці поєднували моральні вчення з пропогандой, заманюючи таким чином єретиків назад в лоно Церкви. Францисканці і домініканці регулярно дискутували з приводу засобів і методів проведення проповіді, що призвело до створення двох ворогуючих таборів, які воювали на теологічному терені за впливові посади в церковній ієрархії [33, с. 74]. Так, в працях францисканців Бонавентури і Дунса Скота можна простежити науковий диспут з домініканцями Альбертом Великим і Фомою Аквінським з приводу філософії, теології та природничих наук.

У підсумку, ми встановили, що найбільш активними діячами інквізиції були представники орденів домініканців і францисканців. Надалі "Пси Господні" гратимуть найбільш важливу роль в інквізиції, тому що велика

частина її діячів були представниками цього ордену. Інквізитори з цих духовних фракцій були пропагандистами в боротьбі з ересю, які шукали агентів в світі, а також демонстрували "чистоту" і святу бідність Католицької церкви. Жебракуючі ордени були створені під впливом єретичних рухів. Убрані в ганчір'я брати могли поширювати і захищати серед городян і бідних мас вчення офіційної церкви успішніше, ніж багаті монастирські ордени, що пристосувалися до влади.

Повертаючись до питання процедури та покарання єретиків, слід відмітити, що церква не могла повністю відмовитися від насильницьких дій та обмежуватися проповідями жебракуючих братів. Організована співпраця зі світською владою не просто надавала нові важелі впливу, а й давала змогу перекласти на неї всю відповідальність за репресивні дії щодо єретиків і тим самим залишити репутацію церкви «незаплямованою». Однак, повноваження інквізиторів з часом зросли. Папська булла "Ad extirpanda", що була видана 15 травня 1252 р. Інокентієм IV, суворо регламентувала процедуру розслідування інквізиції. Третій закон встановлює: "Глава держави або правитель до третього дня свого терміну повноважень має призначити дванадцять праведників і католиків, двох нотаріусів і двох слуг або стільки, скільки може бути необхідно, обраних єпископом..." [14]. Папа Римський, як глава священного трибуналу, чудово розумів, що інквізитор самостійно не міг виявляти і розслідувати всі випадки виникнення ересі в єпархії, і місцевий феодал разом з єпископом зобов'язувався допомагати інквізиції. Якщо єпископ зобов'язувався брати участь у розслідуванні за фактом його приналежності до духовенства, то борг феодала суворо регламентувався законодавством: відмова у підтримці інквізитора розцінювалась як співучасть з єретиками і карається відмовою від протекції папства над володінням місцевого правителя (Перший закон "Ad extirpanda"). Відмова від протекції церкви означала "право на окупацію", наочним прикладом якого є Хрестовий похід проти Тулузи 1209 – 1229 рр. Самого інквізитора призначав

папа, перший своєю чергою виходячи із закону міг призначити собі кілька помічників, що виконували роль емісарів, які у деяких випадках мали повноваження встановлювати покарання єретикам відповідно до наказу інквізитора. Мабуть, “дванадцять праведників” – миряни інформатори, які мали гарну репутацію в суспільстві та доносили інформацію до інквізитора про належність тієї чи іншої людини до єретичних вчень.

Як пише Генрі Чарльз Лі: “Відлучені від Церкви, клятвозлочинці, зганьблені, лихварі, публічні жінки і всі, хто за кримінальними законами тієї епохи був позбавлений права виступати як свідки, мали законне право свідчити проти єретиків; і лише особиста смертельна ворожнеча до обвинуваченого визнавалася законним приводом для відведення свідків”. При цьому Лі зазначає безглуздість інформаторів: “Величезне значення надавали народній поголосці та громадській думці; для його підтвердження приймали на віру всі слова свідка, навіть засновані на особистому упередженні, на плітках, на порожніх чутках або безглуздох балаканях. Все, що могло зашкодити обвинуваченому, розшукувалося та ретельно записувалося” [41, с. 272]. Таким чином, інформаторами були дванадцять католиків, призначених місцевою владою, однак приймалися також відомості від інших верств суспільства, навіть від тих, які не мали юридичного права свідчити, у тому числі і самих єретиків у разі їх свідчення проти духовних соратників.

Організаційно ж інквізиторами у різних країнах керували спочатку генерал-інквізитори, які призначалися папою, а згодом – різні установи Римської курії. Єпископи давали інквізиторам формальний дозвіл на проведення арештів на початок слідства. Постанови взяття під варту були затверджені лише одночасно ними обома. Вони часто були присутні на тортурах і майже завжди – на судовому процесі. Інквізитор та єпископ діяли за загальною згодою, обидва укладали обвинувальний вирок, проте кожен з них мав право самотійно переслідувати винних. Однак вже до 1257

рішенням папи Олександра IV єпископи були позбавлені права голосу, що в свою чергу давало інквізитору повну самостійність у розслідуванні [30, с.96]

Щодо самого процесу розслідування справ, пов'язаних з єресю, слід звернутися до робіт самих інквізиторів. Робота "De inquisitione Hereticorum" Давида з Аугсбурга вважається однією з перших методичних рекомендацій щодо пошуку та розслідування справ пов'язаних з єретичною злочинністю. Як було зазначено вище, інквізиція починалася з доносів інформаторів на певну людину. Свідчення вже були доказовою базою для звинувачення та арешту підозрюваного. Давид з Аугсбурга пропонує вести спостереження за найближчим оточенням єретика: хто відвідує ув'язненого, хто особливо стурбований арештом, хто поширює інформацію чи чутки про діяльність інквізиції, хто збирається ховати підсудного у разі смерті. Всі ці дії є приводом для підозри у співучасті в єресі. До таких людей підсилають емісарів з метою проникнення в громаду та пошуку інших учасників руху. Усередині громади у емісара дві цілі: перша, скласти список причетних до єресі; друга, спробувати переконати єретиків прийти до інквізитора і свідчити проти своїх однодумців. Єретикам, що покаялися, пропонувалося пройти процедуру реінтеграції з подальшим відпущенням гріхів [7, с. 238-240]. "Ad extirpanda" (Закон 23.24) передбачає, що сам арешт повинен виконуватися не представниками духовенства, а людьми на службі у місцевої влади: "Глава держави і правитель будь-якого роду особливо зобов'язані представити всіх єретиків чоловічої та жіночої статі, під яким би ім'ям вони не звинувачувалися, протягом п'ятнадцяти днів після їх арешту єпархії або інквізиторам для перевірки." Цей же пункт дублюється у 23 законі: "Засуджені до єресі зазначеним єпархіальним архієреєм, його заступником або інквізиторами повинні бути доставлені в кайданах до глави держави або правителя або його особливого представника, негайно, або принаймні у п'ятиденний термін, і останній застосовує правила, оприлюднені проти таких осіб" [14]. На підставі цих законів варто зробити висновок, що світська влада

грала значну роль у розслідуванні: процес арешту, утримання до суду і після нього було покладено на місцевого правителя.

Сам допит у інквізиторі Давида представлений рядом питань: залежно від єретичного вчення та його догматики, інквізитор запитував підозрюваного в єресі про молитву, про дотримання релігійних обрядів, про наставників і проповідників, яким підозрюваний довіряє. На підставі відповідей інквізитор робив висновок, винна людина в єресі чи ні. Давид не відкидає і ідею про каяття єретика у разі його невпевненості при відповідях на поставлені питання, або при нерозумінні відмінностей між тими обрядами, яких він дотримується, і офіційними обрядами Католицької церкви, що свідчить про те, що людина була залучена до єресі обманом [7, с. 238-240]. Подібні методи використовував і Бернар Гі, посилаючись у своїй праці "*Practica Inquisitionis heretice pravitatis*" [16] на інквізиторі Давида.

Загалом наявність спеціальної літератури у інквізиторів - своєрідних посібників, говорить нам про багатогранність їх професії: сама церква не регулювала процедуру пошуку, але давала можливість інквізитору набирати робочі кадри. Така політика папства давала можливість інквізитору напрацювати власні методики пошуку та подальшого судочинства. Бернар Гі в останній частині своєї праці представить коротку анотацію до кожної на той час відомої групи єретиків, додавши форму для звинувачувальної бази, за якою буде працювати наступне покоління інквізиторів. Особливе місце в цій частині посібника займала саме катарська єресь.

Хоча сам термін "inquisitio" був рецепцією римського права, процес розслідування інквізиції не передбачався ним. Якщо за римським правом тягар доказу покладался як на позивачів, так і на відповідачів, то інквізиція не передбачала зміни положень – інквізитор завдяки доказам, заснованим на свідченнях своїх підлеглих, ставив єретика перед фактом його винності, при цьому не даючи можливості заперечити чи апелювати до будь-якої іншої інстанції. Під час допиту також був присутній і адвокат, проте його функція

так само відрізнялася від адвокатури за сучасним змістом слова: замість захисту підсудного адвокат намагався послабити покарання шляхом переконання обвинуваченого визнати свою провину. Варто відзначити, що був відсутній і посередник в особі судді – роль так само виконував інквізитор. Подібний хід судового розгляду давав можливість інквізитору звинувачувати будь-кого в єресі, обвинуваченому залишалося або зізнатися в злочинності, або довести свою невинність шляхом допитів і прихильністю до католицької догматики. Другий варіант, як покаже практика, був малоймовірним: обвинуваченому було легше визнати свою провину і просити про покаяння.

3.2 Останні осередки опору катарів

Останнім представником єпископської інквізиції в Окситанії був відданий папському престолу Фолькет Марсельський, який під час хрестового походу, перебуваючи у ворожій столиці, продовжував виконувати свої єпископські зобов'язання. З його смертю у 1231 р. папа Григорій IX починає призначати своїх власних інквізиторів з числа домініканців, які на той момент вже мали власний штаб в Тулузі.

З робіт Гійома Пелісона, одного з перших хроністів інквізиції в Окситанії, ми можемо дізнатися про призначення на посаду генерального інквізитора Франції Конрада Марбурзького, який виконував свої обов'язки з 1231 до 1233 рр. За ним пішов Роберт ле Бург - катар-рenegат, який отримав прізвисьце "Молот єретиків" ("Malleus haereticorum") за свою непомірну жорстокість [22, с. 89]. Однак, хроніка не вказує на судові процеси безпосередньо в регіоні, що досліджується нами, так як Конрад Марбурзький і Роберт ле Бург були генеральними інквізиторами; відповідно, їх повноваження дозволяли їм діяти за межами Окситанії. Вже у 1234 р. папою було призначено інквізиторів відповідно до єпархій, що існували на той момент. З хроніки Пелісона ми дізнаємося про наступних інквізиторів:

в єпархії Тулузи ним став Гійом Арно; у Каорській єпархії було призначено П'єра Сейлана; призначалися також інквізитори попарно, так, у Каркассоні це були Феррер і П'єр д'Алес, сам Гійом Пеліссон разом з Арно Каталі були призначені інквізиторами в Альбі.

На той час єресь катаризму нікуди не зникла; більше того, вона почала набувати нових послідовників в особі поетів-трубадурів. Представники "веселої науки", як вони називали своє ремесло, будучи свідками кривавих розправ над простими селянами, створюють численні сирвенти, що мали як політичний, так і релігійний характер. Так, наприклад, Пейре Карденаль (1180-1278) був один із найпалкіших трубадурів-єретиків, який ще з часів Раймунда VI, а потім і Раймунда VII, критикував римську церкву у сирвенті «Хоч клірик отруйний ...» ("Bien que le clerc soit venimeux") за її жорстокість та невідповідність до християнської етики [6, с. 140-141]. Інший трубадур, Гільєм Фігейра, який після поразки Раймунда VII перейшов до двору Фрідріха II, під час облоги Тулузи у 1229 році написав два сирвента ("Сірвантес складу..." та "Сірвент проти Риму") з критикою інституту папства в цілому [12, с. 133-139]. Така діяльність трубадурів, яких охоче запрошували представники вищої європейської аристократії, значно підривала авторитет християнської церкви та вкотре сприяло появі співчуття до єретиків.

Раймунд VII відповідно до Паризького договору 1229 р. був зобов'язаний надавати допомогу інквізиції в будь-якому роді: виділяти житло для інквізиторів, видавати всіх своїх васалів-катарів, підпорядковуватися єпархії, платити емісарам і донощикам на єретиків по 2 срібні марки за сприяння. Договір у Мо передбачав також виплату однієї додаткової марки срібла у разі, якщо єретик-катар знаходився в ранзі досконалого [24]. Гійом Пеліссон зазначає, що граф Тулузи вкрай неохоче виконував свої обов'язки – через п'ять років діяльності інквізиції він призупинив виплати за затримання катарів, мабуть сподіваючись, що селяни без фінансового заохочення

не співпрацюватимуть з інквізицією. Більше того, за словами хроніста-інквізитора, Раймунд зберіг посади капітулів та міських магістрів для аристократів-катарів; ті ж аристократи-файдити, які втратили свої володіння під час хрестового походу, брали під свій захист селян, що знаходилися за межами міст Окситанії [22, с. 91].

Невдоволення інквізицією було виявлене як катарськими громадами, так і деякими католиками. Гійом Пюїлоранський у хроніці вказує на процес ексгумації тіл єретиків з місцевих кладовищ по всій Окситанії, що викликало незадоволення майже всіх верств суспільства. Хроніст також відзначає діяльність Гійома Арно в Тулузі, який за допомогою катувань змушував єретиків свідчити проти представників влади. Реакція магістрів і капітулів не змусила довго чекати – єпископ та інквізитори були вигнані з Тулузи [20, с. 293-294]. Ситуація була насамперед ускладнена тим, що на бік влади Тулузи стала більшість мирян-католиків, оскільки дії інквізиторів викликали масове обурення. На підставі цього фактора папа Григорій IX не поспішав накладати інтердикт на Тулузу, оскільки це в черговий раз ускладнило б відношення не тільки з бунтівним графом, союз з яким був укладений за рахунок тривалого військового конфлікту, а й із Людовиком Святим, який фактично був власником усєї Окситанії відповідно до договору 1229 р.

Григорій IX вирішив відлучити одинадцять капітулів Тулузи від церкви. Під тиском папи і після важких переговорів інквізиційний суд повернувся до Тулузи у березні 1236 р. Вони обрали пріором інквізитора, до якого Раймунд VII відчував особливу ворожість - П'єра Сейла. За його підтримки Гійом Арно повертається до роботи, незважаючи на скарги муніципальної влади на його жорстокі методи допитів. З метою задоволення скарг графа, папський легат відправив до нього Етьєна де Сен-Тібері, «колегу по ордену менших братів (тобто францисканців), який мав своєю поблажливістю стримати його суворість». Проте міська влада, що була звинувачена в єретичній гріховності, так само відмовляється виконувати

вироки інквізиції – катари продовжують жити в місті. 13 травня 1238 р. папа піддався тиску Раймунда VII, призупинивши діяльність інквізиції майже на три роки, протягом яких Гійом Арно обирається настоятелем Тулузького монастиря [66, с. 161-162].

Дії Григорія IX перед Раймундом VII були лише затишшям перед бурею. Граф Тулузи продовжував мріяти про звільнення Тулузи від влади Людовіка Святого в умовах "ув'язнення" його єдиної спадкоємиці у брата Французького короля. Крім того, граф підтримує контакт з відлученими від церкви файдитами в особі Раймунда-Роже Транкавеля II, Олів'є де Терм та іншими феодалами, позбавленими своєї спадщини. У жовтні 1241 р. Раймунд VII приніс омаж Хайме I Арагонському, а також домовився з графом де ля Маршем про спільне висування військ з півдня Франції у разі військового конфлікту Генріха III Англійського або Фрідріха II Гогенштауфена з Францією. Військовий конфлікт між Францією та Англією в 1242 році закінчився так швидко, як і почався, проте він мав фатальне значення для Тулузи - Раймунд був оголошений зрадником французької корони, а його васали та союзники після відмови Генріха III продовжувати військову компанію у Франції відмовилися допомагати Тулузі відновити свою незалежність [53, с. 25-27].

Паралельно з цими подіями, в травні 1242 року в Авіньйон прибули Гійом Арно і Етьєн де Сен-Тібер з метою розслідування діяльності файдитів-катарів. З хронік нам відомо, що в Авіньйоні інквізитори засудили на спалення кілька близьких до графа Тулузи катарів. Вже в ніч на Вознесіння (з 28 на 29 травня 1242 р.) до міста пробралася частина гарнізону файдитів із замку Монсегюр, що знаходився на південному сході від Фуа. Сам гарнізон очолювався П'єром-Роже де Мірпуа, який разом з невеликим загonom напав на абатство Авіньйона вночі і вбив під час сну всіх інквізиторів і дяконів, водночас забравши всі судові документи Гійома Арно [20, с. 302-303].

Ми можемо припустити, що замовником вбивства був Раймунд VII, оскільки тільки йому була вигідна смерть інквізиторів, які засуджували його соратників, і зникнення важливих судових протоколів. Р. Каратіні посилаючись на З. Ольденбург, справедливо зазначає, що події в Авіньйоні не мали політичного, або релігійного підтексту - це була помста графа Тулузи, який намагався вкотре не повернути до себе підозр у ересі завдяки наказу про вбивство через свого віконта Раймунда д'Альфара, який у свою чергу знайшов виконавців файдитів-катар в особі Раймунда де Перейя – відомого заступника катарів та власника замку Монсегюр. Раймунд у свою чергу наказав начальнику гарнізону замку, П'єру-Роже, зібрати невеликий загін і здійснити нічний набіг на Авіньйон [49, с. 314-315]. Таким чином, Раймунд VII зміг відвернути увагу папського престолу від свого власного плану – відвоювати у Людовіка Святого права на Тулузу і стати одноосібним правителем. Однак, як ми зазначили вище, цей план був провальним.

Гійом Арно був визнаний мучеником за християнську віру через смерть від рук єретиків. Мабуть, облога Монсегюра може вважатися кульмінацією діяльності інквізиції в Лангедоку. Григорій IX, а за ним папа Інокентій IV не могли пустити цю справу на самоплив. За таким гучним вбивством інквізиторів послідувала не менш жорстока реакція з боку церкви - Монсегюр повинен бути взятий, а всі катари і файдити повинні бути віддані вогню. Папа Інокентій IV у квітні 1243 року, майже через цілий рік, віддав наказ про формування контингенту хрестоносців для взяття неприступного замку. У лави хрестоносців насамперед були набрані французькі солдати, віддані короні, оскільки оголошення нового хрестового походу проти катар сприяло б підриву репутації церкви, яка й так була зневажена окситанцями. Ватажками походу були призначені представники як світської, так і духовної влади, що правили на той момент у регіоні: Каркассонський сенешаль Гуго де Арцис, і нарбонський архієпископ Ам'єль [20, с. 306].

Варто одразу уточнити питання - що собою являв замок Монсегюр? У першу чергу, це фортеця, розташована в передгір'ях Піренеїв на південному сході від Фуа, що була зведена у 1204 р. феодальним лордом Раймундом де Перейєм на прохання якогось досконалого катара. Після підписання договору в Мо у 1229 р., багато катарів Тулузи вирішили втекти саме в цю фортецю, оскільки вона розташовувалася відокремлено від театру воєнних дій хрестового походу. Надзвичайно вдале розташування замку на вершині ущелини сприяло захисту стін від влучення требушетів та інших облогових машин, які просто фізично були не здатні запуснути снаряд на таку висоту. Стежка до замку тяглась з південного заходу стрічатим шляхом, який з легкістю можна було контролювати зі стін [60, с. 52-53]. Єдиним способом захоплення замку була облога, однак, потрібно було мати колосальну кількість солдатів, щоб взяти в оточення цілу гору. Всі ці фактори були лише на руку невеликому гарнізону Монсегюра зі ста осіб; у замок під покровом ночі ввозили провізію з навколишніх сіл, а у дворі знаходилося щонайменше дві криниці, які довгий час поповнювалися за рахунок дощової води.

Облога фортеці тривала майже рік (з літа 1243 до березня 1244 рр.), армія хрестоносців з кількома тисячами солдатів так і не змогла захопити фортецю. Обложені були взяті на змор – 1 березня 1244 р. почалися перемови, 16 березня захисники капітулювали. Того ж дня розпочалося слідство. Воїни могли піти, заздалегідь сповідавшись у інквізитора. Але ж тих хто відмовився зректися ересі, виявилася більшість [49, с. 176]. Гійом Пюїлоранський згодом опише страту катарів наступним чином: “Їх було близько двохсот... Серед них був Бертран Марті, якого вони зробили своїм єпископом; всі вони відмовилися звернутися, як їм запропонували, і були поміщені в огорожу, зроблену з колів і паль, і спалені в ній перейшли з вогню страти у вогонь Тартара” [20, с. 307]. Події в Монсегюрі будуть оспівуватися в романі “Парцифаль” Вольфрама фон Ешенбаха, породивши цілу легенду

про катарів як охоронців Граалю, який дарував єретикам можливість витримати таку тривалу облогу, не маючи жодних шансів на виживання з самого початку. В цілому, спалення єретиків у Монсегюрі стало одним із фінальних акордів у боротьбі з катарами. Подальші акти діяльності інквізиції стануть більш локальними, спрямованими на маленькі групи послідовників цього вчення.

Варто перейти безпосередньо до аналізу протоколів інквізицій, щоб визначити кількість судових справ інквізиції проти єретиків-катар та кількість засуджених до страти шляхом аутодафе. Як було зазначено вище, документи Арно Гійома та його інквізиційного трибуналу були знищені, однак, за збереженими відомостями хроністів ми можемо припустити, що ранні інквізитори Окситанії мали на меті не знищення єретиків, як це було прийнято робити в ході хрестового походу, а в першу чергу арешт послідовників єресі серед найвищої аристократії.

Одним з найбільш цілісних джерел, що дійшли до наших днів, є манускрипт інквізитора Бернара де Ко, який брав участь у суді над єретиками з 1245 до 1253 рр. [21]. Нас цікавить друга частина манускрипту, що містила допити і вердикти інквізиції. Французький медієвіст Ів Доссат у ході вивчення всього манускрипта виділив близько п'яти тисяч свідчень як проти катар, так і вальденсів. За підсумками Доссат вказує на 40 випадків, коли інквізитор виносив смертний вирок [62, с. 308]. Варто врахувати, що манускрипт Бернара де Ко містить безліч обвинувальних вироків без зазначення характеру покарання. Доссат припускає, що ті єретики, які не були засуджені до аутодафе, але при цьому не прийняли покаєння, були засуджені до довічного ув'язнення. З цього дослідником було виведено цікаву статистику, за якою на кожні 206 підсудних єретиків припадало 23 засуджених до довічного ув'язнення, тобто співвідношення 1 до 9 [63, с. 190].

Протоколи інквізиції періоду з 1273 до 1280 рр. містять імена щонайменше 90 єретиків, переважно катарів, вина яких було доведено [25].

Як зазначає дослідниця Н. Стародубцева, під час аналізу протоколів ми можемо помітити, що у звітах Бернара де Ко 1/3 допитуваних – представники вищих верств суспільства; у протоколах, датованих 1273-1280 рр. - вже 1/6 [54, с. 150-151]. Різниця, на нашу думку, пояснюється новими принципами розслідування єретичної злочинності завдяки булі Інокентія IV “Ad extirpanda”, яка, по-перше, офіційно легітимізувала тортури під час допитів (закон 20-21), і, по-друге, регламентувала конфіскацію майна єретика на користь діячів інквізиції, з якої 1/3 майна призначалась тим, хто свідчитиме чи допомагатиме у розслідуванні (закон 14-15) [14]. На основі цього ми можемо припустити, що звичайні селяни або ж селяни-єретики починають активно свідчити проти своїх же сусідів у корисливих цілях. У свою чергу, спад свідчень проти катарів з вищих верств суспільства можна аргументувати тим, що наприкінці XIII ст. закінчується процес уніфікації Окситанії: Тулуза, як і низка інших міст Півдня Франції, повністю перейшла під юрисдикцію короля Франції, відповідно, у єретиків не залишається феодалів-покровителів, які могли призначати їх на сеншальські, магістерські та капітульські посади. З цього моменту катаризм став вкрай локальною єрессю, оплот якої – невеликі села на околицях Окситанії.

Бернар Гі, провівши з 1307 до 1323 рр. 636 судових процесів, з яких 45 закінчилися аутодафе, вважався найжорстокішим інквізитором Окситанії [61, с. 62]. Але ж, за часів Гі, як було зазначено нами у першому розділі дослідження, катаризм майже не згадується у працях інквізиторів: замість цього зустрічається назва “маніхеї” та “дуалісти”, а більшість судових справ були проведенні проти вальденсів. Варто врахувати, що більшість єретиків, спалених живцем, проходили інквізиційний суд двічі – під час першого отримали епітимію, а у випадку рецидиву призначалась друга судова сесія, яка вже мала закінчуватись аутодафе, у випадку якщо єретична злочинність буде доведена. Інквізиційний суд у епархіях Окситанії продовжував свою діяльність на регулярній основі до 1330 р., проте й після цього

переслідування катарів не припинилися; так, одні з останніх трибуналів були скликані в 1357 р. в Каркассоні і Тулузі. Останній випадок аутодафе над катарами було зафіксовано в Каркассоні в 1383 р. Як зазначає дослідник інквізиції А. Мейкок, ересь, яка породила інквізицію, була вже справою далекого минулого [47, с. 304].

Представник школи “Анналів” Ле Руа Ладюрі, який у 1975 р. видав фундаментальну роботу, присвячену дослідженню південнофранцузького села Монтайю на підставі доповідей інквізиції, вважав, що до XIV ст. “між прихильниками катарства та віруючими в римські догми межа залишається розпливчатою, до неї легко переходять одні й ті самі люди, які не вагаючись ловлять рибу відразу на двох берегах”. На підтвердження цього він наводить цитату під час допиту одного з мешканців села - П'єра Морі: “З тих доходів, що я отримую від моєї роботи, я хочу обдарувати і тих, і інших. Тому що по суті я не знаю, яка з двох вір надійніша. Хоча й примикаю більше до еретичної віри, так це лише тому, що мої розмови з еретиками частіше та стосунки міцніші, ніж з іншими” [39, с. 425-426]. Заснована на території Окситанії інквізиція змогла зробити те, чого не змогла досягти військова кампанія 1208–1229 рр. – відчистити регіон від ворожих для католицької церкви елементів – еретиків-катарів.

Водночас, заради об'єктивності слід врахувати той факт, що ми не маємо як точної інформації стосовно кількості катарів на початку XIII ст., так і даних про уцілілі локальні групи послідовників даного вчення наприкінці XIII ст. Корінь проблеми полягає в тому, що катари не були єдиними еретиками в області: поряд з ними інквізиція шукала вальденсів, а надалі - апостоліків. Якщо ранні інквізитори хоча б мали розуміння того, кому вони протистоять, часто вступаючи при цьому в публічні дебати і доводячи хибність еретичного вчення, то в пізніші часи інквізитори припиняють проводити межу між вченнями, найчастіше називаючи дуалістичну ересь гностичною, що, як ми знаємо, не завжди було тотожним.

Це, насамперед, свідчить про відмирання катаризму як народного вчення в Окситанії – єретики, що побачили страхіття хрестового походу і багаття інквізиції, насамперед були стурбовані збереженням свого життя. Вони масово свідчили проти своїх сусідів та патронів, часто за грошові заохочення. Таким чином, інквізиційний інститут розслідування єретичної "гріховності" виявив себе більш ефективно, ніж Альбігойський хрестовий похід. Тим не менш, інквізиції не вдалося викорінити єресь як таку, оскільки причини її виникнення були значно глибшими за уявлення представників офіційної церкви.

Висновок

Існування та діяльність громад “добрих людей” протягом XII–XIII ст. викликало бурхливу реакцію з боку римського папства. Активний розвиток катарської церкви, масова “єретизація” християнських мирян, входження катарів у феодальну верхівку Окситанії, дискредитація католицького духовенства сприяли підриву політичних амбіцій папської влади у Європі. Саме в таких умовах молодий папа Інокентій III прийняв апостольську владу, і, щоб утримати її, йому були потрібні рішучі заходи.

Альбігойський хрестовий похід (1209–1229 рр.) можна вважати одним із найрадикальніших кроків, зроблених Інокентієм III за всю його політичну кар'єру. Вперше хрестоносці вирушили не на схід, а на захід, углиб Європи, щоб знищувати і руйнувати ті землі, в яких жили послідовники апостольської бідності. Військовий конфлікт, розв'язаний римським духівництвом, сформував ненависть як з боку єретиків, так і з боку світської влади, на феодальні володіння якої претендували лідери походу. За цих обставин була сформована коаліція графів і віконтів Тулузи, Фуа, Каркассона та інших представників окситанської аристократії, більшість з яких, хоч і не були катарами, але саме на їх бік вони стали задля боротьби за власну незалежність.

Проте, військове втручання не вирішило головну проблему, що нависла над Римською церквою – єресь продовжувала поширюватися серед мирян, і ті, хто вважав владу Папи священною і благою, переконалися у протилежному. Щоб вирішити цю проблему, церкві виявилися необхідні ще більш радикальні заходи, що знайшло вияв у формуванні нової інквізиції.

Всі ці методи боротьби з новою релігійною течією всередині Європи призвели до спустошення колись однієї з найбагатших її областей – Окситанії. Тисячі спалених живцем єретиків на вогнищах інквізиції вселяли страх і трепет в окситанців, попутно зміцнюючи авторитет церкви. Такий результат сприяв подальшому вдосконаленню інквізиції як судового

інституту: висококваліфіковані теологи припинили активно полемізувати з політичними та ідейними противниками папства, оскільки останніми розпочали займатися інквізитори. Таким чином, нова, більш радикальна та жорстока політика Риму оформилася саме протягом боротьби з єретиками-катарами, що до кінця XIII ст. фактично зникли зі сторінок історії. Однак вона не змогла запобігти поширенню нової хвилі єресей в європейському суспільстві пізнього Середньовіччя.

Список використаних джерел та літератури

Джерела

1. Анна Комнина. Алексиада. Под.ред.А. П. Каждана. М.: Наука, Главная редакция восточной литературы. 1965. 686 с.
2. Анри Лакордер. Жизнь святого Доминика. пер. с фр. С. А. А. М.: Типо-литогр. Т-ва И. Н. Кушнерев. 1915. 302 с.
3. Богумильство (из бумаг С.Н. Палаузова). Опровержение богумильской ереси (Евфимия Зигабена) Православное обозрение. 1873. № 7. С. 158-182.
4. Гильем де Пьюилоран. История альбигойской войны. Сражение при Мюре (1213 г. / Гильем де Пьюилоран // Каратини Р. Катары. М.: ЭКСМО, 2010. С. 368-373.
5. Гильем Тудельский. Песнь об альбигойском крестовом походе. Издание подгот. И.О. Белавин, Е.В. Морозова. М.: Ладомир; Наука, 2011. 440 с., с ил.
6. Гильем Фигейра. “Сирвент сложу...” / Пер. В. Дынник, Л. Гинзбург // Поэзия трубадуров. Поэзия миннезингеров. Поэзия вагантов. М.: Художественная литература, 1974. С. 133-139.
7. Давид Аугсбургский. Наставления о приемах преследования еретиков // История средних веков: Хрестоматия / Сост.: В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко. М., 1969. Ч. I. С. 238-240.
8. Джованни де Луджио. Книга о двух началах// Библиотека Якова Кротова // [Электронный ресурс]: http://www.krotov.info/acts/13/2/dva_nach.html
9. Письмо Эвервина, аббата Штайнфельда, святому Бернару. 1143 год / пер. Н. В. Дульневой // Дельфис. Культурно-просветительский журнал, 2011. № 68 // [Электронный ресурс]: <http://www.delphis.ru/journal/article/katary-reinskikh-zemel>

10. Пьер де Во-де-Серне. Как поступили с еретиками в Кастре в сентябре 1209 года / Пьер де Во-де-Серне // Доманин А. Крестовые походы. Под сенью креста. М.: Центрполиграф, 2003. С. 431.
11. Пьер де Во-де-Серне. Переписка арагонского короля с прелатами, участниками Лаворского собора / Пьер де Во-де-Серне // Каратини Р. Катары. М.: ЭКСМО, 2010. С. 360-367.
12. Пейре Карденаль. «Хоть клирик ядовит...». ...». Перевод: В. Дынник, Л. Гинзбург. Поэзия трубадуров. Поэзия миннезингеров. Поэзия вагантов. М.: Художественная литература, 1974. С. 140-141
13. Св. Козьмы Пресвитера слово // М. Г. Попруженко. Памятники древней письменности и искусства. №167. 1907. 103 с.
14. Ad extirpanda. 1252.
15. Augustinus. «De Haeresibus ad Quodvultdeum Liber Unus».
16. Bernardus Guidonis. Practica Inquisitionis heretice pravitatis. — Paris, 1886. — 370 p.
17. Constitutione 3. «De haereticis» // Decrees of the Ecumenical Councils. Vol. 1. / N. Tanner. London, 1990. P. 233–235.
18. Ecbertus Schoenaugiensis. Liber Contra hereses katarorum.
19. Histoire de l'hérésie des Albigeois et de la sainte guerre entreprise contre eux (de l'an 1203 à l'an 1218) / par Pierre de Vaulx-Cernay
20. Histoire de la guerre des Albigeois. Chronique de Guillaume de Puy-Laurens. Des gestes glorieux des français de l'an 1200 à l'année 1311. Guizot, François. Paris. 1824. 416 p.
21. Interrogatoires subis par des hérétiques albigeois par-devant frère Bernard de Caux, inquisiteur de 1245 à 1253. Manuscrits numérisés de la Bibliothèque municipale de Toulouse.
22. Les sources de l'histoire de l'Inquisition dans le midi de la France, aux XIIIe et XIVe siècles : mémoire. suivi du texte authentique et complet de la Chronique

de Guilhem Pelhisso. Et d'un fragment d'un registre de l'Inquisition / publ. pour la première fois par l'abbé C. Douais. Paris. 1881. 132 p.

23. Lettre d'approbation de l'Ordre. [Электронный ресурс]: https://web.archive.org/web/20060907072147/http://www.op.org/international/francais/Documents/documents_gen/approbation2.htm
24. Le traité de Paris de 1229. [Электронный ресурс]: https://web.archive.org/web/20070927220105/http://www.archives.mairie-toulouse.fr/fonds/inventaire/articles/AA5/aa5_004.htm
25. Registre de l'Inquisition de Toulouse (1273 – 1280)

Література

26. Альтамира-и-Кревеа Рафаэль. История средневековой Испании. СПб.: Евразия, 2003. 608 с.
27. Ангелов Д. Уводни думи. В: Иванов Й. Богомилски книги и легенди. Белград: Изд-во наука и изкуство, 1970. 412 с.
28. Бренон А. Жизнь и смерть христианской Церкви / Пер. с фр. Н. Дульневой. – [Электронный ресурс]: <http://www.fatuma.net/text/brennon-1-d.pdf>
29. Бренон А. Истинный образ катаризма / Пер. с фр. Н. Дульневой. – [Электронный ресурс]: <http://www.fatuma.net/text/annbrenon.pdf>
30. Будур Н. В. Повседневная жизнь инквизиции в средние века. М.: Молодая гвардия, 2011. 384 с.
31. Величкина В. М. Очерки истории инквизиции. М., 1906. 304 с.
32. Григулевич И. Р. Инквизиция. М.: Политиздат, 1976. 448 с.
33. Гусев И. Е. История орденов Средневековья. Минск: Харвест, 2007. 432 с.
34. Дунаев А. Л. Основные этапы идеологической борьбы с ересью в XII–XIII вв. // Вестник Московского университета. 2008. № 1. С. 76-91.

35. Дюби Ж. История Франции. Средние века. От Гуго Капета до Жанны д'Арк. 987-1460. Перевод с французского Г. А. Абрамова, В. А. Павлова. М.: Издательство «Международные отношения», 2001. 416 с.
36. История Болгарии. В двух томах / Под ред. П. Н. Третьякова, С. А. Никитина, Л. Б. Валева. Том 1. М.: Издательство АН СССР, 1954. 576 с.
37. Капетинги. История династии (987–1328). / Ф. Менан, Э. Мартен, Б. Мердриньяк и др. Пер. М. Ю. Некрасов. СПб.: Евразия, 2017. 770 с.
38. Каратини Р. Катары. Боевой путь альбигойской ереси / Пер. с франц. А. Васильковой. М.: Эксмо, 2010. 400 с.
39. Ле Руа Ладюри Э. Монтайю, окситанская деревня (1294–1324). Пер. с фр. В. А. Бабинцева и Я. Ю. Старцева. Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2001. 544 с.
40. Липшиц Е. Э. Павликианское движение в Византии в VIII и первой половине IX вв. // Византийский временник. Т. 5. М., 1952. С. 49-72.
41. Ли Г. Ч. История инквизиции в средние века: В 3-х т. Т. 1. СПб: "Брокгауз-Ефрон", 1911. 560 с.
42. Ли Г. Ч. История инквизиции в средние века: В 3-х т. Т. 2. СПб: "Брокгауз-Ефрон", 1912. 656 с.
43. Лозинский С. Г. История папства. 3-е изд. М.: Политиздат, 1986. 380 с.
44. Лоуренс В. М. Окситанская война: военная и политическая история альбигойского крестового похода, 1209–1218 гг. б.м., 2009. 356 с.
45. Мадоль Ж. Альбигойская драма и судьбы Франции / Пер. с франц. Г. Ф. Цибулько. Под ред. Н. И. Милютенко. СПб.: Евразия, 2000. 326 с.
46. Майорова Е. И. Хранители Грааля. Катары и альбигойцы. М.: Вече, 2013. 288 с.: ил.
47. Мейкок А. Л. История инквизиции. Перевод с английского М. В. Келер. М.: Изд-во «Олма-Пресс», 2002. 383 с.

48. Осокин Н. А. История альбигойцев и их времени. М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. 896 с.
49. Ольденбург З. Костер Монсегюра. История альбигойских крестовых походов. СПб: Алетейя, 2001. 416 с.
50. Погребенник А. І. Альбігойський хрестовий похід 1209–1229 рр. та викорінення катаризму у Лангедоку // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. 2015. Т. 1. С. 195-212.
51. Рене Н. Катары. Святые еретики. М.: Вече, 2005. 400 с.: с ил.
52. Смагина Е. Б. Манихейство: по ранним источникам. М.: Вост. лит., 2011. 519 с.
53. Стародубцева Н. Ю. Последний мятеж. Восстание 1242 г. против французского владычества на Юге Франции и его значение. Грани познания. 2012. № 6(20) С. 24-28.
54. Стародубцева Н.Ю. Протоколы инквизиции как источник по социально-политической истории Лангедока (середина XIII – начало XIV в.) // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Т. 19 (1). К., 2009. С. 146-157.
55. Устинова А. А. IV Латеранский собор 1215 года и программа борьбы с альбигойской ересью// Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. 2009. № 111. С. 45-50.
56. Шагинян А. К. Из истории еретического движения павликиан Армении – предшественников балканских богомилов.// Петербургские славянские и балканские исследования. 2010. № 1 (7). С. 157-164.
57. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона в 86 т. (82 т. и 4 доп.) / под ред. Андреевского И. Е. / Т. II Араго — Аутка. / Брокгауз Ф.А., Ефрон И.А.; СПб., 1890. 478 с.; Т. XXIIА : Оуэн - Патент о поединках. СПб., 1897. 500 с.;
58. Barber M. The Cathars. Dualist Heretics in Languedoc in the High Middle Ages. London: Routledge, 2013. 358 p.

59. Brenon A. *Les femmes cathares*. Paris: Perrin, 1992. 410 p.
60. Cowper M. *Cathar Castles: Fortresses of the Albigensian Crusade 1209-1300*. N. Y.: Osprey Publishing, 2006. 64 p.
61. Dane J. A. *Inquisitorial Hermeneutics and the Manual of Bernard Gui*. 1989. *Tenso*. 4 (2). P. 59-76.
62. Dossat Y. *Les crises de l'Inquisition toulousaine au XIIIe siècle (1233-1273)*, Imprimerie Bière, Bordeaux, 1959. 401 p.
63. Dossat Y. *L'inquisition toulousaine de 1243 à 1273*. *Revue d'histoire de l'Église de France*. 1951. P. 188-191.
64. Duvernoy J. *Le Catharisme: La religion des cathares*. Toulouse: Éd. Privat, 2000. 404 p.
65. Guy P. *Croisade contre les albigeois et Occitanie / Académie des Sciences et Lettres de Montpellier*. Montpellier, 2005. 14 p.
66. Lippiatt M. *Simon V of Montfort and Baronial Government, 1195–1218*. Oxford, Oxford University Press 2017. 238 p.
67. Medler L. *Guillaume Arnaud et ses compagnons martyrs*. Avignonet, 29 mai 1242. *Les saints inquisiteurs (II)*. *Le Sel de la terre*. N°37. 2001. P.157-165.
68. Pegg M. G. *Innocent III, les "pestilentiels Provençaux" et le paradigme épuisé du catharisme*. In: *Innocent III et le Midi*. 2015. P. 279-309.
69. Peyrat N. *Histoire des Albigeois: les Albigeois et l'Inquisition*. Paris, 1870. 418 p.
70. Story J. *Charlemagne: Empire and Society*. Manchester: Manchester University Press, 2005. 352 p.

Резюме

дипломної роботи студента IV курсу

історичного факультету

Бузіашвілі Георгія Гочайовича

на тему: “Катаризм Окситанії та його вплив на політику

Римо-католицької церкви”

Тема дипломної роботи пов'язана з визначенням чинників радикалізації політики Римської церкви та інституту папства в умовах боротьби з єрессю катаризму. Схарактеризовано виникнення єресі в Окситанії. Проаналізовано основні релігійні засади катаризма як самостійної релігійної течії. Розглянуто головні заходи папського престолу стосовно єресі – Альбігойський хрестовий похід (1209–1229 рр.) і діяльність інквізиції. На основі аналізу протоколів інквізиції, хронік, літературних джерел зроблені висновки щодо вирішального впливу катаризму на радикалізацію політики Римо-католицької церкви.

Ключові слова: Окситанія, Лангедок, єресь, релігійний дуалізм, катаризм, хрестовий похід, інквізиція.

Summary

Buziashvili Heorhii

Catharism of Occitania and its influence on the politics

of the Roman Catholic Church

The topic of the bachelor's thesis is related to the determination of the factors of radicalization of the policy of the Roman Church and the institution of the papacy in the context of the struggle against the heresy of Catharism. The emergence of heresy in Occitania is characterized. The main religious foundations of Catharism as an independent religious movement are analyzed. The main activities of the papal see in relation to heresy – the Albigensian Crusade (1209-1229) and the activities of the Inquisition are considered. Based on the analysis of

the Inquisition protocols, chronicles, and literary sources, conclusions about the decisive influence of Catharism on the radicalization of the policy of the Roman Catholic Church are made.

Keywords: Occitania, Languedoc, heresy, religious dualism, Catharism, crusade, inquisition.

The topic of the thesis is related to the determination of the factors of radicalization of the policy of the Roman Church and the institution of the papacy in the context of the struggle against the heresy of Catharism. The article describes the emergence of heresy in Occitania. The main religious foundations of Catharism as an independent religious movement are analyzed. The main activities of the papal see in relation to heresy – the Albigensian Crusade (1209-1229) and the activities of the Inquisition-are considered. Based on the analysis of the Inquisition protocols, Chronicles, and literary sources, conclusions are drawn about the decisive influence of Catharism on the radicalization of the policy of the Roman Catholic Church.